

Tonga

**NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE NGAAHI
KOLOA 'A E NGAAHI NGAUE'ANGA**

Vahe 17.07.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE NGAAHI KOLOA 'A E NGAAHI NGAUE'ANGA

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Ngaahi Tu'utu'uni

KONGA I - TALATEU	7
1 Hingoa nounou mo e Kamata'anga.....	7
2 Ngaahi totongi 'i he tepile 'Uluaki	7
3 Ngaahi Foomu Tepile Ua.....	8
4 Fakalea 'o e Ngaahi Tohi Ngaue mo e ngaahi lilii lea	8
5 Fakaha 'o e hingoa, tu'asila, tangata'i Fonua mo e fonua nofo'anga	8
6 Fakamo'oni hingoa 'o e ngaahi patinasipi (partnerships) ngaahi kautaha (companies) mo e ngaahi kautaha (associations)	8
7 Fakafofonga'i 'e he fakafofonga.....	9
KONGA II – NGAAHI PETENI	9
8 Fakakalasi 'o e Ngaahi Peteni.....	9
9 Kole ke Foaki ha Peteni	9
10 Fakamatala'i.....	10
11 Ngaahi 'Eke	11
12 Ngaahi Ta fakaata	12
13 Fakamatala Fakama'opo'opo.....	12
14 Ngaahi Fua, ngaahi Fo'I Lea, mo e Ngaahi Faka'ilonga	12
15 Lahi 'o e Ngaahi Tatau mo e Ngaahi Fiema'u ki he fotunga.....	13
16 Taha 'a e 'ilo fo'ou	14
17 Tohi Kole Vahevahe	15

18	‘Ikai Talaki Fakahaha ha ‘ilo fo’ou koe’uhi ko ha ‘ilo tatau na’e tomu’a fakakaukau’I kimu’a.....	15
19	Talaki Fakahaha ‘o e mu’aki totonu mo e liliu lea ‘o ha tohi kole kimu’a	16
20	Taimi ‘oatu ‘o e fakamatala fekau’aki mo ha ngaahi tohi kole atau mei muli ki he ngaahi peteni mo e ngaahi totonu malu’i.....	17
21	Fakafoki ‘a e ngaahi Tohi Kole.....	17
22	Faka’ilonga’I ‘o e Tohi Kole.....	17
23	Fokotu’u mo Fakaha ‘a e ‘aho fakahu atu.....	17
24	Sivi’I pe ‘oku tatau mo e me’a kuo tu’utu’uni	18
25	Sivi’I ‘o e me’a mo e tu’utu’uni ke foaki pe ‘ikai foaki ha peteni	18
26	Sivi’I ‘o e me’a fo’ou mo e founga fekumi me’a fo’ou	19
27	Foaki ‘o e Peteni, mo hono pulusi, atu ‘o e tohi faamo’oni	20
28	Ngaue’aki ‘o e ‘ilo fo’ou kuo peteni’I ‘e he Pule’anga pe fa’ahi hono tolu ‘oku fakamafai’I ‘e he Pule’anga	21
29	Ngaahi Totongi Fakata’u.....	21
30	Ngaahi Laiseni Faka-kouna’i	22
31	Fakata’e’aonga’i.....	23

KONGA III – NGAahi TOHI FAKAMO’ONI MOTOLO ‘AONGA **24**

32	Ngaue’aki ki he Ngaahi Tohi Fakamo’oni Motolo ‘Aonga ‘a e ngaahi kupu kau ki he Ngaahi Peteni.....	24
----	--	----

KONGA IV – NGAahi TISAINI NGAUE’ANGA **24**

33	Ngaue’aki ki he Ngaahi Tisaini Ngaue’anga ‘a e ngaahi kupu kau ki he Ngaahi Peteni	24
34	Tohi kole ke lesisita ha tisaini ngaue’anga.....	24
35	Fika mo e Lahi ‘o e Ngaahi Fakafofonga mo e Fakatata	25
36	Fokotu’u mo Fanongonongo ‘o e ‘Aho Fakahu atu, Sivi’I, tu’utu’uni ke tali pe ta’e tali ‘a e tohi kole.....	25
37	Lesisita ‘o e ngaahi tisaini ngaue’anga mo hono pulusi, ‘oatu ‘o e tohi fakamo’oni	26
38	Fakafo’ou ‘o e lesisita	27

KONGA V – NGAahi MAAKA **27**

39	Fakalalakasi ‘o e ngaahi maaka, tepile tolu.....	27
40	Tohi kole ke lesisita ha maaka	28
41	Tatau ‘o e maaka	28
42	Liliu ki he lea angamaheni mo e liliu lea ‘o e maaka.....	28
43	Fakaha ‘o e mu’aki totonu mo e liliu lea ‘o ha tohi kole kimu’a	29
44	Tatau ‘o e tohi kole kimu’a	29
45	Fakafoki ‘o e tohi kole	29

46	Faka'ilonga'I 'o e tohi kole mo e 'aho fakahu.....	30
47	Fakakikihi'I pe ko e fakahoko ha tu'unga kae toki tali 'a e tohi kole, fakamaau'i.	30
48	Ta'e tali 'o e tohi kole, ta'e loto 'a e taha kole ki he tu'unga 'e toki tali ai.	31
49	Tali 'o e tohi kole, pulusi, 'oatu 'o e poloka paaki	31
50	Ta'e loto.....	32
51	Lesisita 'o e maaka, mo hono pulusi 'oatu 'o e tohi fakamo'oni.....	33
52	Fakafo'ou 'o e lesisita.....	33
53	Ngaahi Maaka Fakalukufua	34
54	Fakata'e'aonga'I, To'o koe'uhi ko e ta'efaka'aonga'i	35

KONGA VI – FAKALUKUFUA **35**

55	Ngaahi liliu 'I he taha 'oku ne ma'u, ngaahi aleapau laiseni	35
56	Fokotu'u 'o e Fakafofonga, tu'asila ki he tufa.....	36
57	Ngaahi 'aho tapuni.....	36
58	Kumi 'o e ngaahi tohi lesisita, kole ha tatau 'o hano konga mo e ngaahi tatau 'o e ngaahi tohi ngaue	36
59	Fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki	36
60	Hopo	37

TEPILE 'ULUAKI **38**

NGAAHI TOTONGI 38

TEPILE UA **41**

NGAAHI FOOMU 41

TEPILE TOLU **58**

FAKAKALAKALASI FAKAVAHA'APULE'ANGA 58

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE NGAAHI KOLOA 'A E NGAAHI NGAUE'ANGA

LAO KI HE NGAAHI KOLOA 'A E NGAAHI NGAUE'ANGA

'I hono ngaue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki kiate ia 'i he kupu 44 'o e Lao ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga 1994 'oku fa'u ai 'e he Minisita ki he Ngaue 'a e Kakai, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, 'a e Ngaahi tu'utu'uni ni -

Kamata'anga [‘Aho 8 ‘o ‘Okatopa 1998]

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou mo e Kamata'anga

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga.

2 Ngaahi totongi 'i he tepile 'Uluaki

Kuo pau ke totongi 'a e ngaahi totongi fekau'aki mo e ngaahi me'a ko ia 'oku fakamahino'i 'I he Tepile 'Uluaki.

3 Ngaahi Foomu Tepile Ua

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e ngaahi foomu 'i he Tepile Ua 'o hange ko ia 'oku ha 'i he kolomu 3 'o e Tepile 'Uluaki.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Failesisita 'a e ngaahi tatau 'o e ngaahi foomu kuo pulusi 'i hano totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni.

4 Fakalea 'o e Ngaahi Tohi Ngaue mo e ngaahi liliu lea

Ko e ngaahi tohi kole 'i he Lao mo e ngaahi tu'utu'uni ni kuo pau ke 'i he lea faka-Pilitania pea ka 'i ai ha tohi ngaue 'a ia ko ha konga 'o ha tohi kole 'e fakahu atu ki he Failesisita 'o fakatatau ki he Lao pe ko e ngaahi tu'utu'u ni 'oku 'i ha lea kehe mei he lea faka-Pilitania kuo pau ke atu fakataha ia mo hano liliu faka-Pilitania kuo fakamo'oni'i.

5 Fakaha 'o e hingoa, tu'asila, tangata'i Fonua mo e fonua nofo'anga

- (1) Ko e ngaahi hingoa 'o e taha fakanatula kuo pau ke fakaha 'aki ia 'a e hingoa fakafamili mo e hingoa 'uluaki, 'a ia 'e 'uluaki fakaha 'a e hingoa fakafamili kimu'a 'i he hingoa 'uluaki, ko e hingoa 'o e ngaahi sino fakalao kuo pau ke fakaha 'aki ia honau ngaahi hingoa kakato, faka'ofisiale.
- (2) Ko e ngaahi tu'asila kuo pau ke fakaha ia 'i ha founa faingofua ki he ngaahi ngaue fakakasisitoma ke vave hono tufaki 'o e meili 'i he tu'asila kuo fakaha pea, 'i ha me'a pe, kuo pau ke kau ai 'a e ngaahi me'a fakangaue 'oku taau, hange ko e fika 'o e fale, kapau 'oku 'i ai, kuo pau foki ke ha 'i he ngaahi tu'asila 'a e ngaahi tu'asila telekalafi mo e teleki, kapau 'oku 'i ai, fika telefoni mo e fekisimili.
- (3) Ko e tangata'i fonua kuo pau ke fakaha 'aki ia 'a e Pue'anga 'oku tangata'i fonua ai ha taha, ko e ngaahi sino fakalao kuo pau ke neu fakaha 'a e hingoa 'o e Pule'anga ko hono lao 'oku fakakonisitutone'i ai kinautolu 'a ia 'oku tu'u ai honau 'ofisi lesisita.
- (4) Ko e fonua nofo'anga kuo pau ke fakaha 'aki ia 'a e hingoa 'o e Pule'anga 'oku nofo ai ha taha.

6 Fakamo'oni hingoa 'o e ngaahi patinasipi (partnerships) ngaahi kautaha (companies) mo e ngaahi kautaha (associations)

- (1) Ko ha tohi ngaue 'oku pehe 'a ia 'oku fakamo'oni hingoa'i ma'a ha patinasipi kuo pau ke kau ai 'a e hingoa kakato 'o e kau patina hono kotoa pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e kau patina hono kotoa pe 'e ha patina 'e taha

'oku ne 'i ha tu'unga fe'unga ke fakamo'oni hingoa ma'a e patinasipi pea ne fakamatala'i ai ko e 'uhinga ia 'a 'ene fakamo'oni hingoa pe 'e ha taha kehe pe 'a ia 'oku fiemalie 'a e Failesisita kuo fakamafai'i 'a e taha ko ia ke ne fakamo'oni hingoa ki he tohi ngaue.

- (2) Ko ha tohi ngaue 'oku pehe 'oku fakamo'oni hingoa'i ma'a ha sino fakakautaha kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e talekita pe sekelitali pe ha 'ofasa pule kehe 'i he sino fakakautaha, pe ha taha kehe 'a ia 'oku fiemalie 'a e Failesisita kuo fakamafai'i 'a e taha koi a ke ne fakamo'oni hingoa ki he tohi ngaue pea kuo pau ke 'ai ki ai 'a e sila 'o e sino fakakautaha ko ia.
- (3) Ko ha tohi ngaue 'oku pehe 'oku fakamo'oni hingoa'i ma'a ha kakai 'oku nau kau ki ha kautaha (associations) 'e ngofua ke fakamo'oni hingoa ki ai ha taha 'oku fiemalie 'a e Failesisita kuo fakamafai'i.
- (4) 'E ngofua ke 'eke 'e he Failesisita ha fakamo'oni 'o e fakamafai'i ke fakamo'oni hingoa.

7 Fakafofonga'i 'e he fakafofonga

Ko e mafia koi a 'a e 'ateni ke fokotu'u ha fakafofonga kuo pau ke fakafonu fakataha ia mo e tohi kole pe 'I loto 'I he mahina 'e ua mei hono 'aho fakahu, kapau 'oku 'ikai fakahoko 'a e fokotu'u 'I he founa koi a pea kuo 'ikai foki fakahoko ia fekau'aki mo ha fakafofonga 'o hange koi a 'oku fakamahino'I 'I he kupu 2 pea fakatatau ki he tu'utu'uni 56, ko e ngaahi sitepu fakahoko ngaue kuo fakahoko 'e he fakafofonga koi a, tukukehe 'a hono fakahu 'o e tohi kole, kuo pau ke lau na'e 'ikai fakahoko ia.

KONGA II – NGAHI PETENI

8 Fakakalasi 'o e Ngaahi Peteni

Kuo pau ke ngaue'aki 'e he Failesisita 'e Fakalalakasi Fakavaha'a-pule'anga 'o e Peteni, 'a ia na'e fakahoko 'I he Alepau Strasbourg 'I he 'aho 24 'o Me, 1971, 'I hono fakatonutonu fakamuimu aha, ki he ngaahi taumu'a kotoa pe fekau'aki mo e foaki mo e pulusi 'o e ngaahi peteni, pehe foki ki hono tauhi mo tokanga'I 'o e ngaahi faile kumi fakalalakasi.

9 Kole ke Foaki ha Peteni

- (1) Ko e kole ke foaki ha peteni kuo pau ke fai ia 'i he Foomu Fika 1 'o e Tepile Ua pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'e he tokotaha kole takitaha.

- (2) Ko e hingoa 'e ui 'aki 'a e 'ilo fo'ou kuo pau ke nounou, 'e lelei ange ke 'oua 'e to e laka hake 'i he fo'i lea 'e fitu.
- (3) Kapau ko e taha kole 'a e taha 'oku 'a'na 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau ke fakakau 'i he kole ha fakamatala koia 'oku 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou pea, kapau 'oku 'ikai, ke pau ke fakaha ai 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'a'ana 'a e hingoa fo'ou pea ke 'oatu fakataha ia mo ha fakamatala ki he 'uhinga 'o e ma'u 'e he taha kole 'a e totonu ki he peteni.
- (4) Kapau 'oku fakafofonga'i 'e he fakafofonga 'a e taha kole, kuo pau ke ha 'i he kole 'a e me'a ko ia pea kuo pau ke fakaha foki ai 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha fakafofonga.
- (5) Kuo pau ke fakaha 'i he kole 'a e hingoa, tu'asila, tangata'i fonua mo e fonua nofo'anga 'o e taha kole.

10 Fakamatala'i

- (1) Kuo pau ke 'uluaki tu'u 'i he fakamatala 'a e hingoa 'o e fo'i 'ilo fo'ou 'a ia 'okuha 'i he kole pea kuo pau,
 - (a) Ke fakamahino'i ai 'a e mala'e fakatekinikale 'oku kau ki ai 'a e 'ilo fo'ou;
 - (b) Ke fakahaa'i ai 'a e puipuitu'a ki he poto koi a, 'oku a'u ki ai 'a e 'ilo taupotu taha 'a e taha kole, 'oku lava ke lau 'e 'aonga ki hono fakamahino'i, fakatotolo'i mo sivi'i 'o e 'ilo fo'ou, pea 'e lelei ange ke fakaha ai 'a e hingoa 'o e ngaahi tohi 'oku ne fakahaa'i ai 'a e poto ko ia;
 - (c) Ke fakaha ai 'a e 'ilo fo'ou 'i he ngaahi fo'i lea 'e lava 'o mahino ai pea ke fakaha foki ai 'a hono ngaahi 'aonga 'okapau 'oku 'i ai, felave'i mo e puipuitu'a ki he poto koia;
 - (d) Ke fakamatala'i fakaikiiki ai 'a e ngaahi me'a 'oku ta 'i he ngaahi fakatata ko ia, kapau 'oku 'i ai;
 - (e) Ke fakaha ai ha founa 'e taha pe lahi ange 'oku tui 'a e taha kole 'e lava ke fakahoko 'aki 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau ke fai 'aki 'eni ha ngaahi fakatata (examples), 'i ha me'a 'e fiema'u ai, pea fekau'aki foki mo e ngaahi fakatata, kapau 'oku 'i ai;
 - (f) Ke fakahaa'i matu'aki mahino ai 'a e founa 'e ngaue'aki fakangaue'anga ki ai 'a e 'ilo fo'ou mo e founa 'e lava ai ke ngaahi mo faka'aonga'i, pe, kapau 'oku lava ke faka'aonga'i 'ata'ataa pe, 'a e founa 'e lava ke faka'aonga'i ai.

- (2) Ko e anga mo e founa 'oku fakamahino'i 'i he tu'utu'uni-si'i (1) kuo pau ke muimui pau ki ai tukukehe, koe'uhi ko e natula 'o e 'ilo fo'ou, ka 'i ai ha anga mo ha to e founa kehe 'e mahino ange mo to e tonu ange ai 'a hono fakaha.

11 Ngaahi 'Eke

- (1) Kuo pau ke fakapotopoto 'a e lahi 'o e ngaahi 'eke 'o fakatatau ki he natula 'o e 'ilo fo'ou, kapau 'oku lahi 'a e ngaahi 'eke, kuo pau ke fakafika fakahokohoko kinautolu 'i he lau fika faka 'Alapiki (Arabic).
- (2) Kuo pau ke fakamahino'i 'i he ngaahi 'eke 'a e 'ilo fo'ou 'o fakatatau ki he ngaahi fotunga fakatekinikale 'o e 'ilo fo'ou ko ia.
- (3) 'I he taimi pe 'e fiema'u ai, kuo pau ke kau 'i he ngaahi kole:
- (a) Ha fakamatala 'o fakahaa'i ai 'a e ngaahi fotunga fakatekinikale 'o e 'ilo fo'ou 'a ia 'oku fiema'u ki hono fakamatala'I 'o e 'ilo fo'ou 'a ia, 'oku fiema'u ki hono fakamatala'i 'o e 'ilo fo'ou 'a ia, 'i hono fakataha'I, ko ha konga 'o ha 'ilo kimu'a;
- (b) Ha konga fakamatala 'o e 'ulungaanga 'o tu'u 'i mu'a ai 'a e ngaahi fo'i lea ko hono 'ulungaanga 'oku, 'ulungaanga'aki 'a e "'a ia ko e ngaahi fakalelei'i 'oku kau ai 'a e," pe ha to e ngaahi fo'i lea 'oku 'uhinga pehe, 'o fakamatala'i mahino ai 'a e ngaahi fotunga 'oku fakamatala ki ai 'a e palakalafi (a), 'oku fiema'u ke malu'i.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai fakafalala 'a e ngaahi 'eke, tukukehe ka 'oku matu'aki fu'u fiema'u, fekau'aki mo e ngaahi fotunga fakatekinikale 'o e 'ilo fo'ou, 'i he ngaahi falalea 'o e fakamaala'i 'o e ngaahi fakaata 'o hange ko e "'o hange ko hono fakamatala'i 'i he konga 'o e fakamatala," pe "'O hange ko 'ene ha 'i he fakatata".
- (5) Kapau 'oku kau ha ngaahi fakatata 'I he tohi kole, ko e ngaahi fotunga fakatekinikale 'oku fakamatala'I 'I he ngaahi 'eke 'e ngofua ke fokotu'u atu 'I mui ha ngaahi faka'ilonga fakahinohino fekau'aki mo e ngaahi fotunga pehe, kapau 'oku ngaue'aki, 'e ngofua ke fokotu'u 'a e ngaahi faka'ilonga fakahinohino 'I he vaha'a 'o ha ongo faka'ilonga peleketi (parentheses) kapau 'e 'ikai tokoni hono fokotu'u 'o e ngaahi faka'ilonga fakahinohino ke vave ange ai hono fakamahino'I 'o ha 'eke, kuo pau 'e 'ikai ke fokotu'u ia.
- (6) Ka fakahu atu ha 'eke hili 'a e 'aho fakahu 'o e tohi kole 'a ia 'oku 'ikai tatau mo e ngaahi 'eke na'e tomu'a ha 'I he kole 'e ngofua ke fakahu atu ia ko ha kole fakatonutonu pe ko ha kole fo'ou.
- (7) Ko e tamate'I koi a 'o ha 'eke na'e tomu'a ha 'I he tohi kole kuo pau ke fakaha 'a e fika 'o e 'uluaki 'eke pea fokotu'u 'I mui ai 'a e fo'I lea "kaniseli".

12 Ngaahi Ta fakaata

'Oku lau heni 'a e ngaahi fakatata 'o e hokohoko 'o ha ngaahi me'a mo e ngaahi taeakalami ko e ngaahi fakatata.

13 Fakamatala Fakama'opo'opo

- (1) Kuo pau ke fa'u 'a e fakamatala fakama'opo'opo ke ne malava lelei 'o hoko ko ha me'angaue sivi ia ki he ngaahi taumu'a fekumi ki ha fo'I 'aati (art) pau.
- (2) Kuo pau ke kau 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'I he fakamatala fakama'opo'opo,
 - (a) Ha fakamatala nounou 'o e talaki fakahaha 'o hange ko 'ene ha 'I he mala'e fakatekinikale 'a ia 'oku kau ki ai 'a e 'ilo fo'ou pea mo fa'u'I ha founga 'e malava ke mahino 'aupito ai 'a e palopalema fakaekinikale, mo e 'elito 'o e veteki'anga 'o e palopalema koi a 'aki 'a e 'ilo fo'ou pea mo e 'aonga pe ngaahi 'aonga tefito 'o e 'ilo fo'ou; pea
- (3) Kuo pau ke matu'aki tonu 'a e fakamatala fakama'opo'opo 'o hange ko hono fakangofua 'e he talaki fakahaha, 'e lelei ange ke 'I he fo'I lea 'e 50 ki he 150.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai kau 'I he fakamatala fakama'opo'opo ha ngaahi fakamatala ki he ngaahi lelei 'oku fakamahalo'I pe ko e mahu'inga 'o e 'ilo fo'ou pe ko hano ngaue'aki 'oku te'eki fakapapu'i.
- (5) Ko e fotunga fakatekinikale takitaha 'oku lave ki ai 'a e fakamatala fakama'opo'opo pea fakahinohino'I 'aki ha fakatata 'I he tohi kole 'e ngofua ke hoko atu mei mui ai ha faka'ilonga fakahinohino, 'o tu'u ki he vaha'e 'o ha ongo ha'i.
- (6) Kuo pau ke 'oatu 'a e fakamatala fakama'opo'opo fakataha mo ha fakatata mahino taha 'e ala lava 'e he taha kole.

14 Ngaahi Fua, ngaahi Fo'I Lea, mo e Ngaahi Faka'ilonga

- (1) Kuo pau ke fakaha 'I he fua metuliki 'a e ngaahi 'iuniti fua mamafa mo e ngaahi fua.
- (2) Kuo pau ke fakaha 'a e fua mafana 'I he tikili senitikuleti (Selisiasi).
- (3) Ko e ngaahi 'iuniti 'o e Matolu (Density) kuo pau ke fakaha 'I he fua metuliki.
- (4) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utuuni 'oku ngaue'aki fakalukufua ki hono tala 'o e vela, ivi, maama, ongo mo e ivi fakamakiito, pehe foki ki he founga fakafika mo e ngaahi 'iuniti 'uhila.

- (5) Ko e ngaahi faka'ilonga *symbols), mamafa faka'atomi mo e founa molekula (molecular formulae) 'a ia 'oku ngaue'aki fakalukufua kuo pau 'e ngaue'aki ia ki he founa fakakemikale.
- (6) Kuo pau ko e ngaahi fo'I lea fakatekinikale, ngaahi faka'ilonga (signs) ngaahi faka'ilonga (symbols) pe koi a 'oku tali fakalukufua 'I he 'aati 'e ngaue'aki.
- (7) Kuo pau ke tatau 'a e ngaahi fo'I lea mo e ngaahi faka'ilonga 'I he kotoa 'o e tohi kole.

15 Lahi 'o e Ngaahi Tatau mo e Ngaahi Fiema'u ki he fotunga

- (1) Fakaatau ki he tu'utu'uni 19(7), ko e tohi kole mo ha fa'ahinga fakamatala pe ngaahi tohi ngaue 'oku 'omai fakataha mo ia kuo pau ke fakahu mai hano tatau 'e tolu, ka 'e ngofua ke fekau 'e he Failesisita 'a e taha kole ke 'omai ha ngaahi tatau fakalahi.
- (2) Ko e ngaahi 'elemeniti kotoa pe 'o e tohi kole kuo pau ke 'omai ia 'I ha fotunga 'e lava ke hiki tatau fakahanganu 'aki hano faitaa'I, hiki tatau faka'uhila (electrostatic processes), foto 'ofuseti (photo off-set) mo maikofilimi (microfilming).
- (3) Ko e tafa'aki pe 'e taha 'o e ngaahi lau'I pepa 'oku kau 'I he tohi kole kuo pau ke ngaue'aki.
- (4) Ko e ngaahi 'elemeniti kotoa pe 'o e tohi kole kuo pau ke 'I ha pepe 'oku ofe'I ngofua, malohi, lanu hinehina, molemole, 'ikai ke ngingila pea mo tolonga foki.
- (5) Ko e lau lalahi 'o e ngaahi lau'I pepa kuo pau ke A4(29.7cm x 21cm) ka 'e lava ke tali 'e he Failesisita ha ngaahi lau'I pepa lau lalahi kehe.
- (6) Ko e tapa si'isi'I taha 'o e ngaahi lau'I pepa kuo pau ke pehe ni,
 - (a) Tapa ki 'olunga 'o e 'uluaki peesi 30mm;
 - (b) Tapa ki 'olunga 'o e peesi taki taha, tukukehe 'a e 'uluaki peesi 20mm;
 - (c) Tapa tafa'aki taupotu ki he fakama'u'anga 25mm;
 - (d) Tapa ki he tafa'aki 'e taha 20mm; pea ko e
 - (e) Tapa ki lalo 20mm.
- (7) Kuo pau ke fakafika 'a e lau'I pepa kotoa pe 'I 'olunga 'I he lau'I pepa, 'I loto malie, 'I he fakahokohoko 'o e lau fika faka-'Alepea.
- (8) 'I hono fakafika fakahokohoko 'o e ngaahi lau'I pepa, kuo pau ke fakahokohoko pehe ni 'a e ngaahi 'elemeniti 'o e tohi kole:
 - (a) Ko e kole;

- (b) Ko e fakamatala;
 - (c) Ko e ngaahi 'eke;
 - (d) Ko e fakamatala fakama'opo'opo; pea mo e
 - (e) Ngaahi ta fakatata.
- (9) Kuo pau ke konga kehekehe 'e tolu 'a e fakahokohoko 'o e fakafika 'o e ngaahi lau'I pepa, ko e konga 'uluaki 'oku fekau'aki ia mo e kole 'ata'ataa pe 'a ia 'e kamata mei he 'uluaki lau'I pepa 'o e kole, ko e konga hono ua 'e kamata ia mei he 'uluaki lau'I pepa 'o e fakamatala pea hoko atu ai ki he ngaahi 'eke kae'oua ke a'u ki he lau'I pepa fakamuimui taha 'o e fakamaala fakama'opo'opo, pea ko e konga hono tolu ko e ngaai ta fakatata 'ata'ataa pe ia 'a ia 'e kamata mei he 'uluaki lau'I pepa 'o e ngaahi ta fakatata.
- (10) Ko e ngaahi faka'ilonga fakakalafi, founa fakakemikale pe fakafika mo e ngaahi faka'ilonga (characters) 'e ni'ihi, kuo pau ke ta'ipe'I, pea kapau 'e 'ikai lava, 'e ngofua ke tohi nima'I pe ta.
- (11) Ko e ngaahi ta fakatata kuo pau ke ta 'aki ha lanu 'uli'uli 'oku totonga, matolu mo lanu fakapopo'uli fe'unga, matolutolu lelei mo matu'aki mahino 'a e ngaahi lain emo e ngaahi fo'I kahi pea 'ikai foki ke fakalanu.

16 Taha 'a e 'ilo fo'ou

- (1) Kuo pau ke lanu 'oku fakangofua 'e he Kupu 8(1) 'o e Lao, makehe ha taha 'o e ngaahi me'a 'e ala fai ko 'eni tolu,
- (a) 'o tanaki atu ki ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha me'a kuo fo'u, ko e fakakau 'I he tohi kole tatau 'o ha 'eke tau'ataina ki ha founa 'a ia na'e ngaohi makehe pe ki hono ngaohi 'o e me'a kuo fo'u koi a pea mo hono fakakau 'I he tohi kole tatau 'o ha 'eke tau'ataina ki hano faka'aonga'I 'o e me'a kuo fo'u koi a;
 - (b) 'o tanaki atu ki ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha fo'I founa, 'o e fakakau koi a 'I he tohi kole atau 'o ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha me'angaue pe ko ha fo'I founa ngaue na'e fo'u makehe p eke fakahoko 'aki 'a e fo'I founa koi a; pe
 - (c) 'o tanaki atu ki ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha me'a kuo fo'u, ko e fakakau koi a 'I he tohi kole atau 'o ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha founa 'a ia na'e ngaohi makehe pe ki hono ngaohi 'o e me'a kuo fo'u koi a, pea mo hono fakakau 'I he tohi kole tatau 'o ha 'eke tau'ataina fekau'aki mo ha me'angaue pe ko ha fo'I founa ngaue na'e fo'u makehe p eke fakahoko 'aki 'a e founa koi a.

- (2) Fakatatau ki he kupu 8(1) 'o e Lao, kuo pau 'e ngofua ke fakakau 'I he tohi kole tatau ha 'eke tau'ataina kalasi (category) tatau 'e u ape lahi hake 'a ia 'e 'ikai malava ke kapui 'e ha fo'I 'eke fakalukufua pe 'e taha.
- (3) Fakatatau ki he kupu 8(1) 'o e Lao, kuo pau 'e ngofua ke fakakau 'I he tophi kole atau ha ngaahi 'eke 'ikai tau'ataina 'oku lahi fe'unga, 'o 'eke'I ai 'a e ngaahi fo'I foomu pau 'o e 'ilo fo'ou 'a ia 'oku 'eke'I 'I he 'eke tau'ataina taki taha.

17 Tohi Kole Vahevahe

- (1) Kuo pau ke kau 'I he tohi kole vahevahe ha lave ki he fuofua tohi kole.
- (2) Kapau 'oku fiema'u 'e he taha kole ke ma'u 'e he tohi kole vahevahe ha monu'ia mei ha mu'aki totonu 'oku 'eke'I 'I he fuofua tohi kole, kuo pau ke kau 'I he tohi kole vahevahe ha kole pehee, pea 'I he'ene pehee, ko e mo e ngaahi tohi 'oku 'atu 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 19 fekau'aki mo e 'uluaki tohi kole kuo pau ke lau 'oku to e kau p emo ia ki he tohi kole vahevahe.
- (3) Kapau na'e 'eke'I ha ngaahi mu'aki totonu 'o ha tohi kole kimu'a 'e u ape lahi hake ma'a e fuofua tohi kole, 'e ngofua ke ma'u monu'ia ha tohi kole vahevahe mei he mu'aki totonu pe ngaahi mu'aki totonu pe koi a fekau'aki mo ia.

18 'ikai Talaki Fakahaha ha 'ilo fo'ou koe'uhi ko ha 'ilo tatau na'e tomu'a fakakaukau'I kimu'a.

- (1) Ko ha taha tohi kole 'oku ne loto ke 'oua 'e kau ha talaki fakahaha 'I hono fakakaukau'I 'o fakatatau ki he kupu 5(4) 'o e Lao koe'uhi ko e 'ilo atau na'e tomu'a fakakaukau'I kimu'a, kuo pau ke ne fakamahino'I 'eni 'I he tohi kole pea kuo pau ke ne 'atu, 'I he tohi, fakataha mo e tohi kole pe 'I loto 'I he mahina 'e taha mei he fakahu 'o e tohi kole, 'a e ngaahi fakaikiiki kakato 'o e talaki fakahaha.
- (2) Kapau na'e fai 'a e talaki fakahaha 'I ha faka'ali'ali, kuo pau ke fakahu 'e he taha kole, 'I loto 'I he vaha'a taimi tatau, ha tohi fakamo'oni kuo 'osi fakamo'oni'I 'a ia na'e 'atu 'e he ma'u mafia 'oku ne pule'I 'a e faka'ali'ali 'o ha ai 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e faka'ali'ali pea mo fakaha ai ko e mo'oni na'e faka'ali'ali ai 'a e 'ilo fo'ou.

19 Talaki Fakahaha 'o e mu'aki totonu mo e liliu lea 'o ha tohi kole kimu'a

- (1) Kuo pau ke fakamahino'I 'I he talaki fakahaha 'oku lau ki ai 'a e kupu 9(1) 'o e Lao 'a e:
 - (a) 'aho 'o e tohi kole kimu'a;
 - (b) Fika 'o e tohi kole kimu'a, fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (2);
 - (c) Faka'ilonga (symbol) 'o e Fakalalakakasi 'o e Peteni Fakavaha'apule'anga 'a ia na'e vahe'I ki he tohi kole kimu'a, fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (3); mo e
 - (d) Pule'anga na'e fakahu ki ai 'a e tohi kole kimu'a pe, kapau ko e tohi kole kimu'a ko ha tohi tohi kole fakafeitu'u pe ko ha tohi kole fakavaha'apule'anga, ko e Pule'anga pe ngaahi Pule'anga na'e fakahu ki ai.
- (2) Kapau, 'I he taimi koi a 'oku fakahu ai 'a e talaki fakahaha 'oku lau kai 'a e tu'utu'uni-si'I (1), 'oku 'ikai ke 'ilo'I 'a e fika ia 'o e tohi kole kimu'a, kuo pau ke 'oatu 'a e fika 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho na'e fakahu atu ai 'a e tohi kole 'oku ha ai 'a e talaki fakaha.
- (3) Kapau 'oku te'eki vahe'I ma'a e tohi kole kimu'a ha faka'iloga (symbol) Fakalalakakasi 'o e Peteni Fakavaha'apule'anga, pe kuo te'eki ke vahe'I ki ai 'I he taimi 'o e fakahu 'o e talaki fakahaha 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni-si'I (1), kuo pau ke fakaha 'eni 'e he taha kole 'I he talaki fakahaha koi a pea kuo pau ke ne fakahoko 'a e faka'ilonga (symbol) 'I he taimi pe koi a kuo vahe'I ia ki ai.
- (4) 'E ngofua ki he taha kole, 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a pea foaki 'a e peteni, ke ne fakatonutonu ha ngaahi me'a 'oku ha 'I he talaki fakahaha 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni-si'I (1).
- (5) Ko e vaha'a taimi ki hono 'oatu 'o e tatau kuo 'osi fakamo'oni'I 'o ha tohi kole kimu'a, 'a ia 'oku lau ki ai 'I he kupu 9(2) 'o e Lao, kuo pau ko e mahina 'e tolu mei he 'aho 'oku fiema'u ai 'e he Failesisita.
- (6) Kapau kuo 'osi 'oatu ha tatau ia ki ha tohi kole kehe, kuo pau ke tali 'a e tahja kole 'aki ha'ane lave ki he tohi kole kehe koi a.
- (7) Kapau ko e tohi kole kimu'a 'oku 'I ha lea kehe 'o 'ikai ko e lea faka-Pilitania, kuo pau ki he taha kole, 'I loto 'I he mahina 'e ono mei he 'aho 'o e tu'utu'uni koi a 'oku ha 'I he kupu 9(2) 'o e Lao, ke ne 'atu ha liliu faka-Pilitania kuo 'osi fakamo'oni'I 'o e tohi kole kimu'a.
- (8) Tukukehe ka fiema'u 'e he Failesisita ha me'a kehe, ko e tohi kole kimu'a mo hano liliu lea kuo pau ke fakahu kinaua 'I ha tatau pe 'e taha.

20 Taimi 'oatu 'o e fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi tohi kole atau mei muli ki he ngaahi peteni mo e ngaahi totonu malu'i.

- (1) Kuo pau ke fakamahino 'e he Failesisita ko e taimi fakangatangata ki hono 'atu 'o e fakamatala 'oku kole 'I he kupu 10 'o e Lao, kuo pau 'e 'ikai to e si'I hifo 'I he mahina 'e u ape lahi hake 'I he mahina 'e ono mei he 'aho na'e fai ai 'a e kole koi a, ka 'e ngofua ke ne fakaloloa 'a e taimi fakangatangata koi a 'I ha kole ki aim o ha 'uhinga lelei 'e 'atu 'e he taha kole.
- (2) Kapau 'oku fale'I 'e he taha kole 'a e Failesisia, ko e ngaahi tohi ngaue koi a 'oku kole 'I he kupu 10 'o e Lao, 'oku 'ikai lava ke 'atu ia, 'e ngofua ki he Failesisita ke ne toloi atu 'a e ngaue ki hono sivi 'o e tohi kole kae'oua ke toki atu 'a e ngaahi tohi ngaue koi a.

21 Fakafoki 'a e ngaahi Tohi Kole

- (1) Kuo pau ke fakafoki 'a e tohi kole taki taha 'aki ha tohi fakaha 'e 'atu ki he Failesisita pea fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai totongi fakafoki 'a e totongi tohi kole 'oka fakafoki 'a e tohi kole.

22 Faka'ilonga'I 'o e Tohi Kole

- (1) 'I he taimi 'oku ne ma'u ai, kuo pau ke faka'ilonga'I 'e he Failesisita, 'I he tohi taki taha kotoa pe 'I he tohi kole, 'a e 'aho 'oku ma'u mai aim o e fika 'o e tohi kole 'aki 'a e ngaahi mata'itohi, TO, situloki (stroke), mata'I tohi P, situloki (stroke), ongo mata'I fika fakamuimui taha 'o e ta'u na'e ma'u ai 'a e ngaahi 'uluaki pepa, situloki (stroke, mo e mata'I fika 'e nima 'oku vahe'I 'o tu'u fakahokohoko fakatatau ki he ngaahi tohi kole 'oku ma'u.
- (2) Ka 'I ai ha ngaahi fakatonutonu pe ngaahi tohi 'e fakahu 'amui ange 'a ia 'oku ma'u mai 'I he ngaahi 'aho kehekehe, kuo pau ki he Failesisita ke ne to e faka'ilonga'I honau 'aho ma'u mai takitaha 'I he feitu'u totonu 'I he kole foaki 'o ha peeni 'o hange koi a 'oku ha 'I he Foomu Fika 1 'o e Tepile Ua.
- (3) Ko e fika tohi kole koi a 'oku vahe'I 'I he tu'utu'uni-si'I (1) kuo pau ke fakaha ia 'I he ngaahi fakafetu'utaki kotoa pe 'amui fekau'aki mo e tohi kole.

23 Fokotu'u mo Fakaha 'a e 'aho fakahu atu

- (1) Kuo pau ke sivi 'e he Failesisita pe 'oku fai pau 'a e tohi kole I he ngaahi fiema'u 'a e kupu 11(1).

- (2) Ko e fakaafe'I koi a ke fakahu ha fakatonutonu 'o fakatatau ki he kupu 11(2) 'o e Lao, kuo pau ke fai ia 'I he tohi kuo pau ke fakamahino'I ai 'a e fakatonutonu 'oku fiema'u pea mo e kole ke fakahu mai ia 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o e fakaafe fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) 'I hono fokotu'u pe koi a 'e he Failesisita ha 'aho fakahu, kuo pau ke ne fakaha ki he taha kole 'I he tohi kapau 'oku lau 'oku hange pe 'oku te'eki fakahu 'a e tohi kole 'o fakatatau ki he kupu 11(2) 'o e Lao kuo pau ke fakaha 'e he Failesisita ki he taha kole 'I he tohi, 'o fakamahino'I ai 'a e ngaahi 'uhinga ki ai.

24 Sivi'I pe 'oku tatau mo e me'a kuo tu'utu'uni

- (1) 'O tanaki atu ki he ngaahi fiema'u 'a e kupu 7(1), (2) mo e (3) 'o e Lao mo e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo ia, ko e ngaahi fiema'u koi a fekau'aki mo e 'uhinga 'o e fo'I lea "fakafofonga" 'I he kupu 2 'o e lao mo e ngaahi fiema'u, 'a e tu'utu'uni 4,5,6,7,14 mo e 15 'I he ngaahi me'a pe koi a 'oku ala 'aonga, kuo pau ke lau kinautolu ko e ngaahi fiema'u totonu ke fakahoko ki he ngaahi taumu'a tatau mo e me'a kuo tu'utu'uni.
- (2) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita 'oku 'ikai fakahoko 'a e ngaahi tu'unga 'oku tu'utu'uni 'e he kupu 11(5) 'o e Lao, kuo pau ke ne fakaafe'I 'a e taha kole 'I he tohi, ke ne fakahu mai 'a e fakatonutonu 'oku fiema'u 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o e fakaafe, fakaaha mo e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) Kapau 'oku 'ikai 'omai ha fakamatala fakama'opo'opo, kuo pau ke fakaafe'I 'e he Failesisita 'a e taha kole ke ne fakakakato 'a e tonounou koi a 'aki ha'ane 'omai ha fakamaala fakama'opo'opo pe ko ha'ane totongi 'a e totongi 'oku tu'utu'uni ke teuteu'I pe 'e he Failesisita 'a e fakamatala fakama'opo'opo 'iate ia pe kapau 'oku 'ikai tali 'e he taha kole 'a e fakaafe ke fakakakato ha tonounou, pe kapau, neongo kuo 'osi 'atu 'e he taha kole 'a e ngaahi fakatonutonu, ka 'oku pehe pe 'e he Failesisita 'oku 'ikai kakato 'a e ngaahi tu'unga 'oku ha 'I he kupu 11(5) 'o e Lao, kuo pau 'e 'ikai ke ne tali 'a e tohi kole pea ke ne fakaha ki he taha kole 'I he tohi, 'o fakaha ai 'a e ngaahi 'uhinga ki ai.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai uesia 'e he ta'e tali 'o e tohi kole 'a e 'aho na'e fakahu mai ai 'a ia 'e kei fakalao pe ia.

25 Sivi'I 'o e me'a mo e tu'utu'uni ke foaki pe 'ikai foaki ha peteni

- (1) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e sivi, 'e ngofua ke 'ave 'e he Failesisita 'a e tohi kole fakataha mo e ngaahi tohi kotoa pe 'oku felave'I mo ia ki he ma'u

mafia ki he sivi 'a ia kuo na 'osi femahino' ai mo e Failesisita ki he me'a koi a, ke fai hono lipooti ki he kumi mo e sivi.

- (2) Kapau, hili hono aofangatuku 'o e lipooti kumi mo e sivi 'oku te'eki fakakakato 'a e ngaahi tu'unga 'oku ha 'I he kupu 11(5) kuo pau ke ne fakaha ki he aha kole 'I ha tohi, 'o fakaafe'I ia, ke ne fakahu mai 'ene ngaahi vakai pea, kapau 'e fiema'u, ke ne fakatonutonu p eke ne vahevahe 'e he tohi kole, 'I ha fo'I vaha'a taimi pau, 'a ia ko e vaha'a taimi pau koi a kuo pau 'e 'ikai to e si'isi'I ange 'I he mahina 'e u ape lahi ange 'I he mahina 'e ono mei he 'aho 'o e fakaafe.
- (3) Kapau 'oku 'ikai muimui pau 'a e taha kole ki he fakaafe koi a pe kapau, neongo ha vakai, fakatonutonu pe vahevahe kuo fakahu atu 'e he taha kole, 'oku pehee 'e he Failesisita, hili 'ene fakakaukau'I 'a e lipooti aofangatuku 'o e kumi mo e sivi 'a ia 'oku ha 'I he tu'utu'uni-si'i(1), 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 26 'oku te'eki p eke fakakakato 'a e ngaahi tu'unga ia 'oku ha 'I he kupu 11(5) 'o e Lao, kuo pau 'e 'ikai ke ne foaki 'e ia ha peteni.
- (4) Kapau 'oku 'I ai ha tohi kole 'e u ape lahi ange ki he foaki 'o ha peteni ki ha 'aho fakahu tatau pe, kapau 'oku fiema'u, ki ha mu'aki 'aho tatau, 'a ia 'oku fakahu 'e ha taha kole tatau, 'e ngofua ki he Failesisita, 'I he 'uhiga koi a, ke 'ikai ke ne foaki atu ha peteni ki ha tohi kole 'oku laka hake 'I he taha.
- (5) Kapau 'oku pehe 'e he Failesisita, 'o fakakaukau'I 'a e aofangatuku 'o e lipooti kumi mo sivi 'a ia 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni-si'i(1) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 24, kuo 'osi fakakakato 'a e ngaahi tu'unga 'oku ha 'I he kupu 11(5) 'o e Lao, kuo pau ke ne foaki 'a e peteni.
- (6) Kuo pau ke fakaha 'e he Failesisita ki he taha kole, 'I he tohi, 'a 'ene tu'utu'uni ke foaki pe 'ikai foaki ha peeni, 'o fakapipiki ki ai ha tatau 'o e lipooti kumi mo sivi 'a ia 'oku makatu'unga ai 'ene tu'utu'uni pea, kapau ko e 'ikai tali ke foaki ha peeni, ke ne fakaha ai 'a e ngaahi 'uhinga ki ai, pea kapau ko e tu'utu'uni ke foaki ha peteni, 'o fekau'I ai 'a e aha kole ke ne totongi 'a e totongi foaki mo e totongi pulusi 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho 'o e fakaha koi a.

26 Sivi'I 'o e me'a fo'ou mo e founa fekumi me'a fo'ou

'O fakatatau ki he kupu 11(5) 'o e Lao, kuo pau ke kau 'I he sivi 'a e ngaahi fiema'u kotoa pe fekau'aki mo e me'a fo'ou mo e founa fekumi me'a fo'ou 'oku ha 'I he kupu 5(2), (3), (4) 'o fekau'aki mo e ngaahi tu'unga kotoa pe 'o e ngaahi 'ilo fo'ou.

27 Foaki 'o e Peteni, mo hono pulusi, atu 'o e tohi faamo'oni

- (1) 'I hono totongi 'o e totongi foaki mo e totongi pulusi 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho 'o e fakaha 'o e tu'utu'uni ke foaki ha peteni, kuo pau ke foaki 'e he Failesisita 'a e peteni 'o fakatatau ki he kupu 12(2) 'o e Lao mo e tu'utu'uni ni.
- (2) Kuo pau ke vahe'I 'e he Failesisita ki he peteni taki taha ha fika pulusi 'o e peteni koi a, 'o fakatatau ki he fakahokohoko 'o e foaki.
- (3) Kuo pau ke foaki 'a e peteni 'I he Foomu Fika 2 'o e Tepile Ua pea kuo pau ke kau ai, 'o tanaki atu ki he fakamatala 'oku fakamahino'I 'I he tu'utu'uni-si'I (5), 'a e 'aho 'o hono pulusi 'o e peteni, ngaahi tohi pe ngaahi tohi fakahinohino 'oku ha 'I he 'aati kimu'a, 'a e fakamatala, mo e ngaahi 'eke mo e ngaahi ta fakatata, kapau 'oku 'I ai.
- (4) Kuo pau ke lau kuo foaki 'a e peteni 'I he 'aho 'e pulusi ai 'e he Failesisita kuo ne 'osi foaki 'a e peteni 'o fakatatau ki he kupu 12(2)(a) 'o e Lao.
- (5) Kuo pau ke kau 'I hono pulusi 'o e foaki 'o e peteni 'a e:
 - (a) Fika 'o e peteni;
 - (b) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'o'ona 'a e peteni;
 - (c) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'o'ona 'a e 'ilo fo'ou, tukukehe kapau kuo ne kole ke 'oua 'e ha hono hingoa 'I he peteni;
 - (d) Hingoa mo e tu'asila 'o e fakafofonga, kapau 'oku 'I ai;
 - (e) Fika 'o e tohi kole mo e 'aho fakahu;
 - (f) Kapau kuo 'eke'I 'a e mu'a mai pea kuo tali a e 'eke, ha fakamatala 'o e mu'a mai, mu'aki 'aho mo e hingoa 'o e fonua pe ngaahi fonua 'a ia na'e fakahu ai pe 'a ia na'e ma'ana hono fakahu 'o e tohi kole kimu'a;
 - (g) 'aho 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e foaki 'o e peeni;
 - (h) Hingoa 'e ui 'ai 'a e 'ilo fo'ou;
 - (i) Fakamatala fakama'opo'opo;
 - (j) Ta fakatata 'oku mahino taha, kapau 'oku 'I ai, mo e
 - (k) Faka'ilonga 'o e Fakalalakalaka Fakavaha'apule'anga 'o e Peteni.
- (6) Kuo pau ke 'atu 'a e tohi fakamo'oni 'o e foaki 'I he Foomu Fika 3 'I he Tepile Ua pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Failesisita pea kuo pau ke kau ai 'a e:
 - (a) Fika 'o e peteni;
 - (b) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'o'ona 'a e peteni;
 - (c) 'aho fakahu pea kapau 'e fiema'u, mu'aki 'aho 'o e tohi kole;

- (d) 'aho 'e kamata ngaue'aki ai 'a e foaki 'o e peteni; mo e
- (e) Hingoa 'e ui 'aki 'a e 'ilo fo'ou.

28 Ngaue'aki 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni'I 'e he Pule'anga pe fa'ahi hono tolu 'oku fakamafai'I 'e he Pule'anga

- (1) Kuo pau ki he Minisita, kimu'a pea ne fai ha tu'utu'uni 'o fakatatau ki he kupu 13(5) 'o e Lao, ke ne feongoi mo e Failesisita pea mo 'ave ki he taha 'oku 'o'ona 'a e peteni, 'a e ngaahi monu'ia 'o e laiseni fakakouna'I, mo ha to e taha kehe 'a ia 'oku ne pehe na'e 'aonga ha'ane tokoni, ha fanongonongo tohi 'o 'oua 'e tomui ange 'I he 'aho 'e 21 'o e 'aho 'e lava ai ke fakamaau'I kinautolu. Kuo pau ke 'atu 'e he taha 'oku 'o'ona 'a e peteni ki he taha ma'u laiseni kotoa pe ha fanongonongo tohi 'o 'oua 'e tomui ange 'I he 'aho 'e 14 'o e 'aho 'o e fakamaau'I pea kuo pau ke 'I ai 'enau totonu ken au kau ki ai.
- (2) Kuo pau ke fai 'e he Minisita 'ene tu'utu'uni hili 'a e fakamaau, 'I he tohi, 'o fakaha ai 'a e ngaahi 'uhinga 'oku makatu'unga ai 'ene tu'utu'uni, pea, kapau 'oku ne pehe kuo pau ke faka'aonga'I 'a e 'ilo fo'ou 'o fakatatau ki he kupu 13(5), kuo pau ke ne fakaha 'a e ngaahi 'uhinga 'o hono fakia'aonga'I, pea ke ne 'ave 'a e tu'utu'uni koi a ki he Failesisita.
- (3) Kuo pau ke lekooti, mo pulusi 'e he Failesisita 'a e tu'utu'uni 'a e Minisita pea ke ne fanongonongo 'I he tohi 'a e taha 'oku 'o'ona 'a e peteni 'I he Kasete mo e ni'ihi kehe na'e kau ki hono fakamaau'i.
- (4) Kapau 'oku fai ha tangi 'I he tu'utu'uni 'a e Minisita 'o fekau'aki mo ha vahenga, kuo pau ke fakaha 'e he Failesisita 'o e Fakamaau'anga Lahi ki he Failesisita 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga 'I he taimi pe koia 'e fai aofangatuku ai, pea kuo pau ke lekooti 'e he Failesisita 'a e tu'utu'uni mo pulusi 'I he Kasete.

29 Ngaahi Totongi Fakata'u

- (1) 'I hono totongi 'o e totongi fakata'u 'o fakatatau ki he kupu 14(2), kuo pau ki he Failesisita, 'I loto 'I he 'uike 'e ua mei he 'aho 'oku ma'u ai 'a e totongi, ke ne 'atu pe 'ave ki he taha kole pe ki he taha 'oku 'o'ona 'a e peteni ha tali totongi 'o e totongi.
- (2) Kuo pau ki he Failesisita ke ne lekooti mo pulusi ha fanongonongo 'o e fakafoki 'o e peteni.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai lava 'o totongi fakafoki 'a e ngaahi totongi fakata'u.

30 Ngaahi Laiseni Faka-kouna'i

- (1) Ko e kole koi a ke foaki ha laiseni faka-kouna'I 'o fakatatau ki he kupu 15 kuo pau ke fai ia ki he Failesisita 'I he Foomu Fika 4 'I he Tepile Ua, fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni, kuo pau ke 'atu fakataha ia mo ha:
 - (a) Kole mei he taha 'oku ne kole 'a e laiseni faka-kouna'I, ki ha fakamo'oni ko e taha 'oku 'o'ona 'a e peteni 'oku 'I ai 'ane aleapau laiseni ka ko e taha kimui kuo 'ikai malava ke ne ma'u ha laiseni pehe 'I he ngaahi 'uhinga lelei pea 'I loto 'I ha vaha'a taimi lelei; pea
 - (b) Fakahinohino 'o e palani 'oku taumu'a 'a e taha 'oku ne kole 'a e laiseni faka-kouna'I ke fakatatau ki ai 'a 'ane faka'aonga'I 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni'I, kau ai ha fakamo'oni 'oku ne malava ke fai pehe 'I Tonga ni.
- (2) Kuo pau ki he Failesisita, 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho 'o e kole ke foaki ha laiseni faka-kouna'I, ken a sivi'I pe 'oku fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e kupu 15(1) mo e (2) 'o e Lao mo e tu'utu'uni-si'io (1), kapau 'oku ne ma'u 'oku ne te'eki ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u koi a, kuo pau 'e 'ikai tali 'e he Failesisita 'a e kole pea ke ne fakaha, 'I ha tohi, ki he taha na'e kole 'a e 'uhinga 'o e ta'etali 'o e kole. Kapau 'oku ne 'ilo kuo fakakakato 'a e ngaahi fiema'u koi a, kuo pau ke 'ave ;eva 'e he Failesisita ha tatau 'o e kole ki he taha 'oku 'o'ona 'a e peeni mo e kau ma'u monu'ia mei he ngaahi laiseni faka-fakakouna'I pea ki he kakai 'oku nau faka'aonga'I 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni'I 'o fakatatau ki he kupu 13(5), 'o fakaafe'I kinautolu 'I he tohi ke 'omai 'enau ngaahi vakai fekau'aki mo ia ki he Failesisita, 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho 'o e fakaafe.
- (3) Kuo pau ke fakaha leva 'a e kole 'e he taha 'oku 'o'ona 'a e peteni, 'I he tohi, ki he kau ma'u laiseni, pea kuo pau ke 'I ai 'a e totonu 'a e kau ma'u laiseni ken au 'oatu, 'I he tohi, 'a e ngaahi vakai fekau'aki mo ia ki he Failesisita 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho 'o e fakaafe kuo 'atu 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (2).
- (4) Kuo pau leva ke fakaha 'e he Failesisita ki he taha 'oku ne kole 'a e laiseni faka-kouna'I ha fa'ahinga vakai kuo 'oatu 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (2) mo e (3).
- (5) Kuo pau leva ke ui 'e he Failesisita he fakamaau 'a ia te ne fakaafe'I ki ai 'a e taha 'oku ne kole 'a e laiseni faka-kouna'I, taha 'oku 'o'ona 'a e peteni o e kakai kuo 'oatu 'enau ngaahi vakai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i(2) mo e (3) 'o fakaha kiate kinautolu 'a e 'aho 'o e fakamaau 'o 'oua 'e to e tomui ange 'I he mahina 'e taha kimu'a 'I he 'aho 'o e fakamaau.
- (6) Hili 'a e fakamaau, kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita kuo fakakakato 'a e ngaahi tu'unga ki hano foaki 'o ha laiseni faka-kouna'I, kuo pau ke ne foaki 'a e laiseni, ka 'ikai, 'e 'ikai ke ne foaki ia.

- (7) Ko e tu'utu'uni koi a ke foaki pe 'ikai foaki ha laiseni faka-kouna'I kuo pau ke fai 'I he tohi, kuo pau ke fakamatala'I ai 'a e ngaahi 'uhinga 'oku makatu'unga ai pea, kepau ko ha tu'utu'uni ke foaki ha laiseni faka-kouna'I, kuo pau ke kau ai:
- (a) 'a e vaha'a taimi 'oku foaki ki ai 'a e laiseni;
 - (b) 'a e ngaahi ngaue koi a 'oku 'uhinga ki ai 'a e fo'I lea "faka'aonga'I" 'oku ha 'I he kupu 13(1) 'o e Lao 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e laiseni (kehe mei he fakahu mai mei tu'apule'anga);
 - (c) 'a e taimi fakangatangata 'a ia kuo pau ke kamata ngaue'aki ai 'e he taha ma'u monu'ia mei he laiseni faka-kouna'I 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni'I; mo e
 - (d) Ngaahi tu'unga fekau'aki mo hono totongi 'o e totongi pa'anga (remuneration).
- (8) Kuo pau ke lekooti 'e he Failesisita mo pulusi 'a e tu'utu'uni ke foaki pe 'ikai foaki ha laiseni faka-kouna'I pea ke 'ave ha tatau 'o ia ki he taha 'oku ne kole 'a e laiseni faka-kouna'I, taha 'oku 'o'ona 'a e peteni mo e kakai kuo nau 'atu 'enau ngaahi vakai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (2) mo e (3).

31 Fakata'e'aonga'i

- (1) Kapau 'oku ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 16(2) ki ha ni'ihi pe 'o e ngaahi 'eke pe ki ha ngaahi konga pe 'o ha fo'I 'eke, kuo pau ke ta'e'aonga 'a e ngaahi 'eke pe ngaahi konga 'o e fo'I 'eke koi a.
- (2) Kuo pau ke fakaha 'e he taha ma'u peteni ki ha taha ma'u laiseni 'I he tohi ha fa'ahinga hopo fakafakamaau'anga kuo fakahoko ke fakata'e'aonga'I 'a e peteni. Kuo pau ki he taha 'oku ne kole ke ta'efaka'aonga'I ke ne fakaha kiate kinautolu 'oku ma'u monu'ia mei ha ngaahi laiseni faka-kouna'I kuo foaki 'I he kupu 15 pea, kapau ko e 'uhinga 'o e 'ai ke fakata'e'aonga'I koe'uhi ko e taha ma'u peteni 'oku 'ikai ko e taha ia 'oku 'o'ona 'a e 'ilo fo'ou pe ko hono fetongi ki he totonu, kuo pau foki ke ne fakaha ke 'ilo 'e he taha 'oku pehe 'oku 'a'ana 'a e totonu ki he peteni.

KONGA III – NGAahi TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA

32 Ngaue'aki ki he Ngaahi Tohi Fakamo'oni Motolo 'Aonga 'a e ngaahi kupu kau ki he Ngaahi Peteni

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e ngaahi kupu 'o e Konga II 'o e ngaahi tu'utu'uni ni, mutatis mutandis, ki he ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga, tukukehe 'a e ngaahi me'a ko 'eni,
 - (a) Ko e mata'itohi "P" 'I he tu'utu'uni 22(1) kuo pau ke lau ia ko e ongo mata'itohi "UM";
 - (b) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e tu'utu'uni 25 kuo pau ke fakangatangata pe 'a e sivi ki he ngaahi fiema'u fekau'aki mo e me'a fo'ou mo e lava ke ngaue'aki 'I ha ngaue'anga mo e maau 'a e kakai mo e 'ulungaanga; pea
 - (c) 'e 'ikai ngaue'aki 'a e tu'utu'uni 26 mo e 31.
- (2) Ko ha kole, 'I he kupu 19, ke liliu ha tohi kole peteni ke tohi kole tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko e liliu e ki he, kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole pea kuo pau ke 'atu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni. Kuo pau ki he Failesisita, 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he ma'u 'a e kole, ke ne fakaha ki he taha kole 'I he tohi 'a 'ene tu'utu'uni, pea kapau 'oku 'ikai tali 'e he Failesisita 'a e kole kuo pau ke ne fakaha 'a e ngaahi 'uhinga ki ai.

KONGA IV – NGAahi TISAINI NGAUE'ANGA

33 Ngaue'aki ki he Ngaahi Tisaini Ngaue'anga 'a e ngaahi kupu kau ki he Ngaahi Peteni

Kuopau ke ngaue'aki 'a e tu'utu'uni 22 mutatis mutandis, ki he ngaahi tisaini ngaue'anga pea, koe'uhi ko e taumu'a ko 'eni, ko e mata'itohi "P" 'I he tu'utu'uni 22(1) kuo pau ke lau ia ko e mata'itohi "D".

34 Tohi kole ke lesisita ha tisaini ngaue'anga

- (1) Ko e tohi kole koi a ke lesisita ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke fai 'I he Foomu Fika 5 'I he Tepile Ua pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole taki taha.
- (2) Kuo pau ke fakaha 'I he tohi kole 'a e hingoa 'o e taha kole taki taha, tu'asila, tangata'I fonua mo e fonua 'oku nofo ai.

- (3) Kapau ko e taha kole ko e taha na'a ne fa'u, kuo pau ke kau 'I he kole ha fakamatala 'o e me'a koi a, pea, kapau 'oku 'ikai, kuo pau ke fakamahino'I ai 'a e hingoa 'o e taha na'a ne fa'u mo hono tu'asila pea ke 'atu fakataha ia mo ha fakamatala ki ha 'uhinga lelei 'oku ma'u ai 'e he taha kole 'a e totonu ki hono lesisita 'o e tisaini ngaue'anga.
- (4) Kapau 'oku fakafongga'I 'a e taha kole 'e ha fakafongga, kuo pau ke fakaha 'a e me'a koi a 'I he kole pea ke fakaha ai 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha fakafongga.

35 Fika mo e Lahi 'o e Ngaahi Fakafongga mo e Fakatata

- (1) Kuo pau ke 'atu fakataha 'a e tohi kole mo e ngaahi me'a ko'eni;
 - (a) Kapau 'oku taimenisono-ua (two dimensional) 'a e tisaini ngaue'anga, ke 'atu faikataha mo ha fakafongga matu'aki ha mahino 'e f ape ko ha ta fakatata pe ta fakatatau 'e fa;
 - (b) Kapau 'oku taimenisono-tolu (three dimensional) 'a e tisaini ngaue'anga, ke 'atu fakataha mo ha fakafongga matu'aki ha mahino 'e f ape ko ha ta fakatata 'e f ape ko ha ta fakatatau 'o e ngaahi tafa'aki taki taha 'o e tisaini ngaue'anga; pea
 - (c) Mo ha poloka hiki atau pe ngaahi poloka hiki tatau 'o e ngaahi taimenisoni koi a 'o hange koi a 'e pehe 'e Failesisita 'oku taau.
- (2) Ko e lahi 'o e fakatata kuo pau 'e 'ikai to e lahi hake 'I he 20 senitimita x 20 senitimita x 20 senitimita. Kuo pau 'e 'ikai to e lahi hake ha fakafongga matu'aki ha mahino, ta fakatata pe ta fakatatau 'o ha tisaini ngaue'anga 'I he 10 senitimita x 20 senitimita. Kuo pau ke fakapipiki 'a e fakafongga, ta fakatata pe ta fakatau taki taha, ki ha lau'I kaatipooti saisi A4. Kuo pau ke fai 'aki 'a e vai tohi lanu 'uli'uli 'a e ngaahi ta fakatata mo e ngaahi ta fakatatau.

36 Fokotu'u mo Fanongonongo 'o e 'Aho Fakahu atu, Sivi'I, tu'utu'uni ke tali pe ta'e tali 'a e tohi kole

- (1) Kuo pau ke sivi 'e he Failesisita pe 'oku fakakakato 'e he tohi kole 'a e fiema'u ki he sivi.
- (2) Ko e fakaafe koi a ke fakahu ha fakatonutonu, 'o fakatatau ki he kupu 23(1), kuo pau ke fai 'I he tohi, kuo pau ke fakamahino'I ai 'a e fakatonutonu 'oku fiema'u pea ke kole ai ke fakahu mai 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o e fakaafe koi a, fakataha mo e totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni.

- (3) 'I he taimi pe koi a 'oku fokotu'u ai 'e he Failesisita ha 'aho fakahu, kuo pau leva ke ne fakaha ia ki he taha kole 'I he tohi. Kapau 'oku lau 'o hange 'oku te'eki fakahu 'a e tohi kole 'o fakatatau ki he kupu 23(1), kuo pau ke fakaha 'eni 'e he Failesisita ki he taha kole 'I he tohi, 'o fakiamahino'I 'a e ngaahi 'uhinga ki ai.
- (4) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita 'oku te'eki fakakakato 'a e ngaahi feima'u fekau'aki mo e 'uhinga 'o e fo'I lea tisaini ngaue'anga 'I he kupu 2, mo e ngaahi tu'unga koi a 'oku ha 'I he kupu 20(4) mo e 22(1) mo e (2), kuo pau ke ne fakaafe'I 'a e taha kole, 'I he tohi, ke ne fakahu 'a e fakatonutonu 'oku fiema'u 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o e fakaafe, fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni. Kapau 'oku 'ikai tali 'e he taha kole 'a e fakaafe ka fakatonutonu 'a e fehalaaki, pe kapau, neongo kuo 'osi fakahu atu 'a e fakatonutonu, ka 'oklu pehe 'e he Failesisita 'oku ta'eki p eke fakakakato 'a e ngaahi tu'unga koi a, kuo pau 'e 'ikai te ne tali 'a e tohi kole pea ke ne fakaha 'eni ki he taha kole 'I ha tohi, 'o fakamatala'I ai 'a e ngaahi 'uhinga ki ai.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai uesia 'e he ta'e tali 'o e tohi kole 'a hono 'aho fakahu 'a ia 'oku kei fakalao pe ia.
- (6) Kuo pau ke fakaha 'e he Failesisita ki he taha kole 'I he tohi, 'a 'ene tu'utu'uni ke tali pe 'ikai tali 'a e tohi kole, pea, kapau ko e tu'utu'uni ke tali 'a e tohi kole, kuo pau ke ne kole ki he taha kole ke ne totongi 'a e totongi lesisita mo e totongi pulusi 'I loto 'I he mahina 'e taha mei he 'aho 'o e fakaha koi a.

37 Lesisita 'o e ngaahi tisaini ngaue'anga mo hono pulusi, 'oatu 'o e tohi fakamo'oni

- (1) 'I ha totongi 'o e totongi lesisita mo e totongi pulusi 'I loto 'I he vaha'a taimi 'oku tu'utu'uni 'e he tu'utu'uni 36(6) kuo pau ke lesisita 'e he Failesisita 'a e tisaini ngaue'anga 'o fakatatau ki he kupu 23(4) 'o e tu'utu'u ni.
- (2) Kuo pau ke vahe'I 'e he Failesisita ki he tisaini ngaue'anga takitaha fika 'o fakatatau ki he fakahokohoko 'o e lesisita.
- (3) Kuo pau ke tau 'I hono lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga ha fakafofonga 'o e tisaini ngaue'anga pea kuo pau ke fakamahino'I ai 'a e;
 - (a) Fika 'o e tisaini ngaue'anga;
 - (b) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'o'ona 'a ia kuo lesisita;
 - (c) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha fakafofonga, kapau 'oku 'I ai;
 - (d) Hingoa mo e tu'asila 'o e taha na'a ne fa'u, tukukehe kapau 'oku ne kole ke 'oua 'e ha hono hingoa 'I he lesisita;

- (e) Kapau 'oku 'eke 'a e mu'aki totonu, pea kuo tali 'a e 'eke, fonua pe ngaahi fonua koi a na'e fakahu ai pea na'e ma'ana hono fakahu 'o e tohi kole kimu'a; mo e
- (f) Fa'ahinga me'a ngaohi 'a ia 'e faka'aonga'I ki ai 'a e tisaini ngaue'anga.
- (4) Kuo pau ke kau 'I hon pulusi 'o e lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga, 'o fakatatau ki he kupu 23(4) 'a e ngaahi fakaikiiki 'oku fakamahino'I 'I he tu'utu'uni-si'I (3).
- (5) Ko e tohi fakamo'oni 'o e lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke 'atu ia 'I he Foomu Fika 6 'I he Tepile Ua.

38 Fakafou 'o e lesisita

- (1) Ko e kole ke fakafou ha lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga 'I he kupu 24(5) 'e ngofua ke fai ia 'e he taha 'oku 'o'ona 'a ia kuo lesisita pe ko hono fakafounga 'I loto 'I he vaha'a taimi mahina 'e ono, kimu'a pea ta'e'aonga 'a e lesisita.
- (2) Ko e kole ke fakafou kuo pau ke fai ia 'I he totongi 'o e totongi fakafou 'I loto 'I he vaha'a taimi 'oku fakaha 'I he tu'utu'uni-si'i(1) pe, 'I hono totongi 'o e ngaahi totongi kuo tu'utu'uni, 'I loto 'I he taimi kuo fakangofua 'I he kupu 24(5).
- (3) Ko e fakafou 'o ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke lekooti ia 'I he tohi lesisita pea kuo pau ke pulusi ua.
- (4) Kuo pau ke 'oatu 'e he Failesisita ki he taha 'oku 'o'ona 'a ia kuo lesisita ha tohi fakamo'oni 'o e fakafou 'a ia kuo pau ke kau ai:
 - (a) 'a e fika lesisita 'o e tisaini ngaue'anga;
 - (b) 'a e 'aho 'o e fakafou mo e 'aho 'e ngata ai;
 - (c) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'o'ona 'a ia kuo lesisita; mo
 - (d) Ha faka'ilonga 'o e fa'ahinga me'a 'a ia kuo lesisita ai 'a e tisaini ngaue'anga.

KONGA V – NGAHI MAAKA

39 Fakalakalaksi 'o e ngaahi maaka, tepile tolu

Kuo pau ke ngaue'aki 'e he Failesisita 'a e Fakalakalaksi Fakavaha'apule'anga, 'I hono fakatonutonu fakamuimui taha, 'a ia 'oku ha 'I he Tepile Tolu.

40 Tohi kole ke lesisita ha maaka

Kuo pau ke 'I he Foomu Fika 7 'o e Tepile Ua 'a e tohi kole ke lesisita ha maaka pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e aha kole pe ko hono fakafongā. 'E ngofua ke fai ha tohi kole ke lesisita ha maaka fekau'aki mo ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'I ha kalasi 'e taha pe lahi ange 'I he Fakalalakasi Fakavaha'apule'anga.

41 Tatau 'o e maaka

- (1) Kuo pau ke kau 'I he tohi kole ha tatau matu'aki 'ilonga lelei mo tolonga 'o e maaka 'I he feitu'u kuo fakaava ke tu'u ai 'I he Foomu Fika 7. Kapau 'oku lahi ange 'a e tatau 'o e maaka 'I he feitu'u kuo fakaava ke tu'u ai, kuo pau ke 'ai ia ki ha pepa fefeka mo tolonga. Kuo pau ke fakapipiki ha kongā 'o e pepa fefeka kuo 'ai ki ai 'a e tatau 'o e maaka 'I he feitu'u kuo fakaava ke tu'u ai pea 'e tapelu leva 'a e kongā 'oku toe.
- (2) Kuo pau ke 'ave fakataha 'a e tohi kole lesisita ha maaka mo ha tatau fakalahi 'e tolu 'o e maaka. Kuo pau ke fai tatau 'a e tatau 'o e maaka 'oku tu'u 'I he tohi kole mo e ngaahi atāu fakalahi. Kuo pau ke ha 'I he ngaahi tatau fakalahi 'I he me'a kotoa pe 'a e ngaahi fakaikiiki koi a 'e fiema'u 'e he Failesisita, mei he taimi ki he taimi. Kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki he ngaahi fakaikiiki koi a, kapau 'e fiema'u, 'a e taha kole pe ko hono fakafongā.
- (3) Kapau 'oku pehe 'e he Failesisita 'oku ta'e fe'unga ha tatau 'o ha maaka, 'e ngofua, 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a pea lesisita, ke ne fekau ke fakahu ange ha tatau 'oku fe'unga.
- (4) Kapau 'oku 'ikai lava ke 'atu ha ta fakatata pe ha tatau kehe 'I he founga kuo lau ki ai 'I mu'a, 'e ngofua k eke fakahu atu ha fakaata pe ha hiki tatau 'o e maaka 'I he foomu 'e tu'utu'uni 'e he Failesisita.

42 Liliu ki he lea angamaheni mo e liliu lea 'o e maaka

Kapau ko e maaka 'oku 'I ha fa'ahinga lea pe fakakau ai ha fo'I lea pe ngaahi fo'I lea kehe mei he 'alafapeti faka-Loma, kuo pau ke 'atu 'a e tohi kole 'I he Foomu Fika 7 mo e ngaahi tatau fakalahi 'o e maaka, tukukehe ka tu'utu'uni 'e he Failesisita ha me'a kehe, fakataha mo ha liliu ki he lea angamaheni mo ha liliu lea 'oku fe'unga 'a ia 'e fiemalie ki ai 'a e Failesisita, 'o fakaha ai 'a e fa'ahinga lea 'oku kau ki ai 'a e ngaue koi a taki taha.

43 Fakaha 'o e mu'aki totonu mo e liliu lea 'o ha tohi kole kimu'a

- (1) Ko e fakaha koi a 'oku lau ki ai 'a e kupu 27(2) kuo pau ke fakamahino'I ai 'a e :
 - (a) 'aho 'o e tohi kole kimu'a;
 - (b) Fika 'o e tohi kole kimu'a, fakatatau ki he tu'utu'uni-si'I (2); mo e
 - (c) Pule'anga na'e fakahu ai 'a e tohi kole kimu'a, pea kapau ko e tohi kole kimu'a ko ha tohi kole fakavahefonua pe tohi kole fakavaha'apule'anga, 'ofisi koi a na'e fakahu aim o e fonua pe ngaahi fonua na'e fakahu ki ai;
- (2) Kapau 'I he taimi koi a 'oku fakahu ai 'a e fakaha 'oku lau ki ai 'a e tu'utu'uni-si'I (1), 'oku 'ikai 'ilo'I 'a e fika ia 'o e tohi kole kimu'a, kuo pau ke 'atu 'a e fika koi a 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho na'e fakahu atu ai 'a e tohi kole 'oku tu'u ai 'a e fakaha. 'E ngofua ke fakaloloa atu 'e he Failesisia 'a e taimi fakangatangata 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni-si'I ko 'eni 'aki ha to e mahina 'e tolu kehe, kapau 'oku 'atu 'e he taha kole ha fakamo'oni, na'e 'ikai ke ne lava ke talangofua ki he taimi fakangatangata kuo tu'utu'uni, koe'uhi ko ha ngaahi me'a na'e 'ikai malava ke ne mapule'i.
- (3) Kapau 'oku 'eke'I ha ngaahi mu'aki totonu 'o fekau'aki mo ha tohi kole kimu'a 'e u ape lahi ange, 'o fakatatau ki he kupu 27(2) 'o e Lao 'e ngofua ke fakakau ha faka'ilonga 'o fekau'aki mo e ngaahi tohi kole kimu'a koi a 'I ha fo'I fakaha e 'e taha.
- (4) 'E ngofua ki he taha kole, 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a hono lesisita 'o e maaka, ke ne fakatonutonu 'a e ngaahi me'a 'oku ha 'I he fakaha 'a ia 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni-si'I kimu'a.

44 Tatau 'o e tohi kole kimu'a

Ko e vaha'a taimi ke 'atu ai ha tatau kuo 'osi fakamo'oni'I 'o ha tohi kole kimu'a kuo pau ko e mahina 'e tolu mei he 'aho 'oku fiema'u ai 'e he Failesisita.

45 Fakafoki 'o e tohi kole

- (1) Kuo pau ke fakafoki 'a e tohi kole 'aki hano fakaha 'I ha tohi 'o fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole pea fakahu atu ki he Failesisita.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai to e totongi fakafoki 'a e totongi tohi kole kapau 'e fakafoki 'a e tohi kole.

46 Faka'ilonga'I 'o e tohi kole mo e 'aho fakahu

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e tu'utu'uni 22, mutatis mutandis, ki he ngaahi maaka mo e mata'I tohi "P" 'I he tu'utu'uni 22(2) 'a ia kuo pau ke lau ia ko e mata'I tohi "M".
- (2) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Failesisita ko e 'aho fakahu 'o e tohi kole 'a e 'aho koi a 'oku ma'u mai ai 'a e ngaahi me'a ko 'eni:
 - (a) Hingoa 'o e taha kole;
 - (b) Tu'asila 'e fai ki ai 'a e ngaahi fetu'utaki;
 - (c) Ha tatau 'o e maaka;
 - (d) 'a e kalasi 'I he Fakakalakalasi Fakavaha'apule'anga 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue; mo e
 - (e) Totongi fakahu kuo tu'utu'uni ki he kalasi 'e taha pe lahi ange 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue.
- (3) Kuo pau ke fakaha 'e he Failesisita ki he taha kole 'I he tohi 'a e fika 'o e tohi kole mo e 'aho fakahu.

47 Fakakikihi'I pe ko e fakahoko ha tu'unga kae toki tali 'a e tohi kole, fakamaau'i.

- (1) Kapau, 'I hono fai 'o e sivi 'o fakatatau ki he kupu 28, 'oku 'ikai loto 'a e Failesisita ki he tohi kole lesisita 'o ha maaka, kuo pau ke ne fakaha 'ene ta'e loto ki he taha kole 'I he tohi fakataha mo hono ngaahi fakaikiki 'oku fekau'aki mo ia pea ke ne fakaafe'I 'a e taha kole ke ne fakatonutonu 'a e tohi kole fakahu mai 'ene ngaahi vakai 'I he tohi p eke ne kole ke fakamaau'I 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o e fakaha koi a. Kapau 'oku 'ikai tali 'e he taha kole 'a e fakaafe 'I lotgo 'I he vaha'a taimi kuo lau ki ai, kuo pau ke lau kuo ne fakafoki 'e ia 'ene tohi kole.
- (2) Kapau, 'I hono fai 'o e sivi 'o fakatatau ki he kupu 28, 'oku tu'utu'uni 'e he Failesisita ke tali 'a e tohi kole fakataau ki ha ngaahi fakatonutonu, ngaahi fanongonongo, ngaahi tu'unga, faka'ata'ata pe ngaahi fakangatangata, kuo pau ke ne fakahoko 'a e tu'utu'uni koi a ki he taha kole 'I he tohi.
- (3) Kapau 'oku 'ikai loto 'a e taha kole ki he ngaahi fakatonutonu, ngaahi liliu, ngaahi tu'unga, ngaahi faka'ata'ata pe ngaahi fakangatangata koi a, kuo pau, 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho 'o hono fakahoko ange, ke ne kole ke fai ha fakamaau p eke ne fakahu atu 'ene ngaahi vakai 'I he tohi. Kapau 'oku loto 'a e taha kole ki he ngaahi fakatonutonu, ngaahi liliu, ngaahi tu'unga, ngaahi faka'ata'ata pe ngaahi fakangatangata ko iaa, kuo pau ke ne fakaha ki he Failesisita 'I he tohi pea ke ne fakatonutonu pehe'I 'ene tohi kole. Kapau 'oku

'ikai fai 'e he taha kole ha tali 'I ha taha 'o e ongo founa ko ia 'I loto 'I he vaha'a taimi kuo lau ki ai, kuo pau 'e lau kuo ne fakafoki 'e ia 'ene tohi kole.

- (4) Ko e tohi kole koi a ke fai ha fakamaau, 'a ia kuo pau ke 'atu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni, kuo pau ke fai ia 'I he tohi ki he Failesisita 'a ia, 'I he'ene ma'u ia, kuo pau ke ne 'atu ki he taha kole ha fanongonongo 'o 'oua 'e tomui ange 'I he mahina 'e taha 'I he tohi 'o e 'aho mo e taimi koi a 'e fai ai hono fakamaau'i.

48 Ta'e tali 'o e toho kole, ta'e loto 'a e taha kole ki he tu'unga 'e toki tali ai.

- (1) Kapau, hili 'a e fakamaau pe hili hono fakakaukau'I 'o e ngaahi fakatonutonu pe ngaahi vakai 'a e taha kole kuo 'atu 'I he tohi, 'oku 'ikai tali 'e he Failesisita 'a e tohi kole pe 'oku ne tali pe kae makatu'unga 'I he ngaahi fakatonutonu, ngaahi liliu, ngaahi tu'unga, ngaahi faka'ata'ata pe ngaahi fakangatangata 'a ia 'oku 'ikai loto 'a e taha kole ia ki ai, kuo pau ke ne fakahoko 'ene tu'utu'uni ki he taha kole 'I he tohi.
- (2) 'E ngofua ki he taha kole, 'I loto 'I he mahina 'e taha mei he 'aho 'o e fakahoko ange koi a, 'I ha'ane totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni, ke ne kole ki he Failesisita ke ne fakamatala'I mai 'I he tohi 'a e ngaahi 'uhinga 'o 'ene tu'utu'uni pehee mo e ngaahi me'a na'a ne faka'aonga'I ke ne a'usia ai 'a e tu'utu'uni koi a.

49 Tali 'o e tohi kole, pulusi, 'oatu 'o e poloka paaki

- (1) Kapau 'oku tali 'e he Failesisita 'a e tohi kole 'o fai tu'unga pe 'oku ne tali ia 'o fakatatau ki ha ngaahi tu'unga pe ngaahi fakangatangata 'a ia 'oku 'ikai ta'e loto ki ai 'a e taha kole, kuo pau ke ne hoko atu ki hono atu ki hono pulusi 'o e tohi kole 'o fakaha ai:
- (a) 'a e 'aho faile;
- (b) 'a e fakatata 'o e maaka;
- (c) 'a e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'a ia 'oku 'uhinga ai 'a e kole 'o e lesisita 'o e maaka mo ha faka'ilonga, 'o e kalasi pe ngaahi kalasi 'oku fehoanaki mo e fakalalakalasi fakavaha'apule'anga;
- (d) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha kole; pea
- (e) Mo e hingoa mo e tu'asila 'o e fakafofonga; kapau 'oku 'I ai.
- (2) Koe'uhi ko e pulusi koi a 'oku fiema'u 'I he kupu 28 'o e Lao pea mo e tu'utu'uni ni, 'e ngofua ki he Failesisita, 'I ha tohi, ke ne kole ki he taha kole

ke ne 'oatu ha poloka paaki 'I he lahi koi a 'oku ne pehe 'oku fe'unga, ko e lahi koi a 'e 'ikai ke to e laka hake 'I he senitimita 'e 30 x 21.

50 Ta'e loto

- (1) Ko e fanongonongo koi a 'o e ta'eloto 'I he kupu 28(4) kuo pau ke 'oatu ia 'I loto 'I he mahina 'e tolu mei he 'aho koi a 'o e pulusi 'oku lau ki ai 'I he tu'utu'uni 50 'I he Foomu Fika 8 'I he Tepile Ua fakataha mo e totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni pea 'oatu fakataha mo ha fakamo'oni pou pou, kapau 'oku 'I ai.
- (2) Ko e fakamatala fakafepaki koi a 'oku lau ki ai 'I he kupu 28(5) kuo pau ia ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni pea kuo pau ke 'oatu ia 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho koi a 'oku 'oatu ai 'a e fanongonongo tohi 'o e, ta'eloto ki he taha kole, 'o fakaha ai 'a e ngaahi tu'unga koi a 'oku fakafalala ki ai 'a e taha kole 'I he'ene kole pea 'oatu fakataha mo ha fakamo'oni pou pou, kapau 'oku 'I ai.
- (3) Ko e kole ki ha hopo, 'I he kupu 28(6), kuo pau ke fai ia ki he Failesisita 'I ha tohi 'I ha fa'ahinga taimi pe hili hono faile 'o e fanongonongo '[o e ta'eloto ka 'e 'ikai ke tomui ange 'I he mahina 'e taha hili 'a e 'osi 'a e taimi kuo tu'utu'uni ke fai ai 'a e faile 'o e ngaahi fakamatala ke fakafekiki'i. Kuo pau ki he Failesisita ke ne fokotu'u ha 'aho 'o e hopo pea ko e fa'ahinga takitaha kuo pau, 'I loto 'I he vaha'ataimi koi a, ke ne totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni ki he hopo.
- (4) Kapau ko e taha fepaki pet aha kole 'oku 'ikai ke nofo pe fakalele pisinisi 'I Tonga, 'e ngofua ki he Failesisita ke ne tu'utu'uni kiate ia ke ne 'oatu ha me'a malu'I ki he ngaahi fakamole 'o e hopo 'a e fa'ahi 'e taha 'a ia 'e pehe 'e he Failesisita 'oku taau.
- (5) Ka tu'utu'uni 'e he Failesisita ke lesisita 'a e maaka 'o hange koi a 'oku tu'utu'uni 'I he kupu 28(8) kuo pau ke ne fanongonongo ki he taha fepaki mo e taha kole 'I ha tohi, 'o fokotu'u ai 'a e ngaahi 'uhinga ki he'ene tu'utu'uni pea, ko e me'a ki he taha kole, 'o kole ai kiate ia ke ne totongi 'a e totongi lesisita 'I loto 'I he mahina 'e taha mei h e 'aho 'o e fanongonongo.
- (6) Ka tu'utu'uni 'e he Failesisita ke 'oua na'a lesisita 'a e maaka, kuo pau ke ne fanongonongo ki he taha fepaki mo e taha kole, 'I ha tohi, 'o fokotu'u ai 'a e ngaahi 'uhinga ki he'ene tu'utu'uni.

51 Lesisita 'o e maaka, mo hono pulusi 'oatu 'o e tohi fakamo'oni

- (1) Hili hono totongi 'o e totongi lesisita Maaka 'I loto 'I he vaha'ataimi kuo tu'utu'uni 'I he tu'utu'uni 51(5), 'e ngofua ki he Failesisita ke ne lesisita 'a e maaka 'o fakatatau mo e kupu 28(8) 'o e tu'utu'u ni.
- (2) Kuo pau ki he Failesisita ke ne vahe';I ki he maaka takitaha ha fika hokohoko lesisita.
- (3) Ko hono lesisia 'o ha maaka kuo pau ke kau ai:
 - (a) Ha fakatata 'o e maaka;
 - (b) 'a e fika 'o e maaka;
 - (c) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'a'ana kuo lesisita;
 - (d) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e fakafofonga, kapau 'oku 'I ai;
 - (e) 'a e 'aho fail e mo e 'aho lesisita;
 - (f) Kapau kuo 'eme mo tali 'a e mu'aki totonu, 'a e fonua pe ngaahi fonua na'e faile ai 'a e kole kimu'a; mo e
 - (g) Lisi 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue ne 'uhinga ai hono lesisita 'o e maaka mo ha faka'ilonga 'o e kakai pe ngaahi kalasi 'oku fehoanaki mo e Fakalalakasi Fakavaha'apule'anga.
- (4) Ko hano pulusi 'o e lesisita 'o ha maaka 'I he kupu 28(8) kuo pau ke ha ai 'a e ngaahi fakaikiiki 'oku fakamahino'I 'I he tu'utu'uni-si'I (3).
- (5) Ko e tohi fakamo'oni 'o hono lesisita 'o ha maaka kuo pau ke 'oatu ia 'I he Foomu Fika 9 'o hange 'oku fokotu'u 'I he Tepile Ua.

52 Fakafo'ou 'o e lesisita

- (1) Ko ha kole ke fakafo'ou hono lesisita 'o ha maaka 'I he kupu 29(4) 'e ngofua ke fai ia lolotonga 'a e vaha'a taimi mahina 'e ono kimu'a pea 'osi 'a e taimi 'o e lesisita pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha 'oku 'a'ana kuo lesisita pe ko hono fakafofonga.
- (2) Kuo pau ke totongi 'a e totongi fakafo'ou ki ha fakafo'ou 'e fai 'a ia kuo pau ke fai ia 'I loto 'I he vaha'a taimi kuo fakamahino'I 'I he tu'utu'uni-si'I (1) pe, 'I hano totongi 'a e totongi makehe kuo tu'utu'uni, 'I loto 'I he vaha'ataimi tala'ofa 'oku faka'ata 'I he kupu 29(4).
- (3) Kuo pau ke lekooti 'a e fakafo'ou 'o ha maaka 'I he lesisita pea kuo pau ke pulusi ia.

- (4) Kuo pau ke 'oatu 'e he failesisita ki he taha 'oku 'a'ana kuo lesisita ha tohi fakamo'oni fakafo'ou 'a ia kuo pau ke ha ai:
- (a) 'a e fika lesisita 'o e maaka;
 - (b) 'a e 'aho fakafo'ou mo e 'aho 'oku 'osi ki ai hono taimi;
 - (c) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha 'oku 'a'ana kuo lesisita; mo e
 - (d) Lisi 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue na'e 'uhinga ai hono lesisita 'o e maaka mo ha faka'ilonga 'o e kalasi pe ngaahi kalasi 'oku fehoanaki mo e Fakalalakasi Fakavaha'apule'anga.

53 Ngaahi Maaka Fakalukufua

Ko e ngaahi tu'utu'uni 39 ki he 52 kuo pau ke ngaue'aki, mutatis mutandis, ki he ngaahi maaka fakalukufua 'o fakatatau ki he ngaahi me'a ko 'eni.

- (a) Ki ha kole ke lesisita ha maaka fakalukufua kuo pau 'e 'ikai tali ia tukukehe, 'I he kole ke lesisita, kapau ko e maaka 'oku fakaha ko ha maaka fakalukufua, pea tukukehe kapau 'oku 'oatu fakataha 'a e kole mo ha tatau 'o e ngaahi tu'unga ki hono pule'I hono ngaue'aki 'a e maaka, kuo fakamo'oni'I totonu 'e he taha kole;
- (b) Ki he ngaahi tu'unga ki hono pule'I hono ngaue'aki 'a e maaka fakalukufua kuo pau ke fakamatala'I ai 'a e ngaahi 'ulungaanga maheni pe tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'a ia ko kinautolu ten au ngaue'aki kuo pau ken au tu'utu'uni ki hono ngaue'aki e founa pule'I lelei hono naue'aki 'o e maaka 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga koi a, pea kuo pau ken au tu'utu'uni ki he ngaahi fakangofua fe'unga ki hono ngaue'aki 'a ia 'oku fepaki mo e ngaahi tu'unga koi a;
- (c) Ki ha tatau 'o e ngaahi tu'unga 'oku ne pule'I 'a hono ngaue'aki 'o e maaka kuo pau ke fakapipiki ia ki he lesisita 'o ha maaka fakalukufua;
- (d) Ki hano pulusi 'o e lesisita 'o ha maaka fakalukufua, 'o fakatatau mo e kupu 28(8), kuo pau ke kau ai ha fakaikiiki 'o e ngaahi tu'unga 'oku fakapipiki ki he lesisita;
- (e) Ki ha fanongonongo 'o e ngaahi liliu kuo fai ki he ngaahi tu'unga 'oku ne pule'I 'a hono ngaue'aki 'o e maaka kuo pau ke fai ia 'I ha tohi;
- (f) Ki he kotoa 'o e ngaahi fanongonongo 'o ha ngaahi liliu pehe kuo pau ke lekooti ia 'I he lesisita. Ko e ngaahi liliu 'I he ngaahi tu'unga kuo pau 'e 'ikai 'aonga fakalao kae'oua kuo fai hano lekooti. Kuo pau ke pulusi 'a e fakaikiiki 'o e ngaahi liliu kuo lekooti;
- (g) Ki he ngaahi taumu'a 'o hono ngaue'aki 'o e maaka fakalukufua 'I he'ene felave'I mo e kupu 30(4), 'e ngofua ki he taha 'oku 'a'ana 'a e

maaka fakalukufua kuo lesisita ke ne ngaue'aki 'a e maaka 'e ia 'o kapau 'oku to e ngaue'aki 'e ha fa'ahinga kuo fakamafai'I 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'oku ne pule'I hono ngaue pehe'I 'aki, ko hono ngaue'aki 'e he fa'ahinga pehe kuo pau ke lau ia 'oku ngaue'aki 'e he taha 'oku 'a'ana kuo lesisita.

54 Fakata'e'aonga'I, To'o koe'uhi ko e ta'efaka'aonga'i

- (1) Ko ha kole 'I he ongo kupu 30 pe 31(4) ke fakata'e'aonga'I ha maaka pe ko hono to'o mei he lesisita koe'uhi ko e 'ikai ngaue'aki kuo pau ke fai ia ki he Failesisita 'I ha tohi pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole. Ko e kole kuo pau ke totongi ai 'a e totongi kuo tu'utu'uni pea kuo pau ke 'oatu fakataha mo ha fakamatala kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole 'o fakaha ai 'a e natula 'o 'ene kaunga ki aim o e ngaahi tu'unga 'oku ne fakafalala ki ai.
- (2) Ko e founga ngaue 'oku fokotu'u 'I he tu'utu'uni 50 kuo pau ke ngaue'aki, mutatis mudanits.
- (3) Ko hono to'o ha maaka mei he lesisita koe'uhi ko e 'ikai ngaue'aki kuo pau ke pulusi ia.

KONGA VI – FAKALUKUFUA

55 Ngaahi liliu 'I he taha 'oku ne ma'u, ngaahi aleapau laiseni

- (1) Ko ha kole 'I he kupu 36, ki hono lekooti ha liliu 'o e taha 'oku ne ma'u ha mafia fakalao ke ma'u ha me'a kuo foaki 'I he Lao pe ko ha kole fekau'aki mo ia, kuo pau ke fai ia ki he Failesisita 'I he Foomu Fika 10 'I he Tepile Ua pea kuo pau ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni.
- (2) Ko hono pulusi 'o e liliu 'I he taha 'oku ne ma'u kuo pau ke fakamahino'i:
 - (a) 'a e totonu 'o e malu'I 'oku kau ki ai;
 - (b) 'a e 'aho na'e fakahu atu aim o e 'aho hono lesisita pe 'oatu ai;
 - (c) 'a e taha 'oku 'a'ana; mo e taha fo'ou 'oku 'a'ana; mo e
 - (d) Natula hono liliu 'o e taha 'oku ne ma'u.
- (3) Ko ha aleapau laiseni kuo 'oatu ke lekooti 'I he kupu 36(5) kuo pau ke 'oatu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni.
- (4) Kapau, 'I he kupu 36(6), 'e fakaafe'I 'e he Failesisita 'a e ongo fa'ahi ki he aleapau ke liliu 'a e aleapau, kuo pau ki he ongo fa'ahi ke fai ha'ana tali ki he

fakaafe koi a 'I loto 'I he mahina 'e ua mei he 'aho koi a pe 'I loto 'I ha vaha'ataimi loloa ange 'a ia 'e fakangofua 'e he Failesisita, 'I ha kole 'a e ongo fa'ahi, kuo pau ke 'oange 'e he Failesisita ha faingamalie kiate kinaua ke fai ai hona fakamaau'i.

56 Fokotu'u 'o e Fakafofonga, tu'asila ki he tufa

Ko hano fokotu'u 'o ha fakafofonga kuo pau ke fai ia 'I ha tohi fakalao ke tuku 'a e mafia ki ha fakafofonga lao 'a ia 'e fakamo'oni hingoa ki ai 'a e taha kole, pe, kapau 'oku laka hake 'I he taha 'a e kau tohi kole, 'a e taha kole takitaha. Ko e tu'asila 'o e fakafofonga kuo pau, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'oku felava'I mo e Fekau mo e Ngaahi Tu'utu'uni ni, ke lau ia ko e ngaahi tu'asila ia 'a ia kuo pau 'e 'oatu ki ai 'a e ngaahi fetu'utaki ki he taha pe fa'ahinga na'a nau fokotu'u 'a e fakafofonga.

57 Ngaahi 'aho tapuni

'I he taimi 'oku hoko ai 'I he 'aho faka'osi ki hono fai ha ngaue pe fai ha fa'ahinga me'a 'I ha 'aho 'oku tapuni ai 'a e 'Ofisi ki he kakai kuo pau ke fakalao ke fai 'a e ngaue pe fai ha fa'ahinga me'a 'I he 'aho hoko mai pe 'oku ava ai 'a e 'Ofisi ki he kakai.

58 Kumi 'o e ngaahi tohi lesisita, kole ha tatau 'o hano kongamata 'o e ngaahi tohi ngaue

Ko ha ngaahi kumi 'e ai 'I he ngaahi lesisita kuo pau ke totongi 'a e lolotonga kuo tu'utu'uni. Ko e ngaahi kole ki he ngaahi tatau kuo fakamo'oni'I 'o ha ngaahi kongamata 'o e lesisita pe ngaahi tatau 'o e ngaahi tohi ngaue kuo pau ke fai ia ki he Failesisita pea kuo pau ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni.

59 Fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki

Ko e ngaahi fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki 'I he kupu 40, 'e ngofua ke fai ia 'e he Failesisita 'I h a'ane ma'u ha kole 'I ha tohi pea fakatatau ki he ngaahi tu'unga koi a te ne pehe 'oku taau, pe 'I he fakapotopoto pe 'a'ana. Ko e ngaahi fakatonutonu koi a kuo fai kuo pau ke fakafetu'utaki tohi ia ki he kotoa 'o kinautolu 'oku 'I ai 'enua kaunga ki ai, pea, kapau 'oku ne pehe 'oku fiema'u, kuo pau ke pulusi ia 'e he Failesisita.

60 Hopo

- (1) Kimu'a pea ngaue'aki ha mafia faka'iateia pe 'o e Failesisita kuo foaki kiate ia 'e he Lao pe ngaahi Tu'utu'uni ni ke kaunga kovi ki ha taha, kuo pau ki he Failesisita ke ne fanongonongo ki he taha koi a 'I ha tohi, 'a e faingamalie ke fai hano hopo'I pea fakaha ai 'a e taimi fakangatangata, 'a ia kuo pau ke fai pau ki ha taimi fakangatangata kuo tu'utu'uni, 'e he Ngaahi Tu'utu'uni ni kuo pau 'e 'ikai ke to e si'I hifo 'I he mahina 'e taha, ki hono faile 'o ha kole ke fai ha hopo.
- (2) Ko ha kole ke fai ha hopo kuo pau ke fai ia 'I ha tohi pea kuo pau ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) 'I hano ma'u 'o ha kole pehe, kuo pau ke 'oange 'e he Failesisita ki he taha kole, pea mo ha ni'ihi kehe 'oku 'I ai ha'anau kaunga ki ai, 'o 'ikai to e si'I hifo 'I he 'uike 'e ua ha fanongonongo, 'I ha tohi, 'a e 'aho mo e taimi 'o e hopo.

TEPILE 'ULUAKI

NGAAHI TOTONGI

(Tu'utu'uni 2)

Hokohoko 'o e ngaahi me'a	Ngaahi Totongi	Foomu
Ngaahi Peteni mo e Ngaahi Tohi Fakamo'oni motolo 'aonga		
1. Kole 'o ha peteni	\$100.00	Foomu Fika 1
2. Tohi kole vahevahe takitaha Ki ha peteni	\$100.00	Foomu Fika 1
3. Kole ki ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga	\$ 80.00	Foomu Fika 1
4. Tohi kole vahevahe takitaha ki ha motolo 'aonga	\$ 80.00	Foomu Fika 1
5. Fakatonutonu 'o e tohi kole 'I ha Fokotu'u atu mei ha tohi kole	\$ 75.00	Foomu Fika 1
6. Fakatonutonu 'o e tohi kole 'I he Kole 'a e Failesisita	\$ 45.00	
7. Teuteu 'o e fakamatala faka- ma'opo'opo 'e he Failesisita	\$ 50.00	
8. Foaki mo e totongi pulusi	\$180.00	Foomu fika 2
9. Ngaahi totongi fakata'u ki he ngaahi peteni:		
ta'u 'uluaki hono fakahu atu	\$100.00	
ta'u hono ua hono fakahu atu	\$120.00	
ta'u hono tolu hono fakahu atu	\$140.00	
ta'u hono fa hono fakahu atu	\$160.00	
ta'u hono nima hono fakahu atu	\$180.00	
ta'u hono ono hono fakahu atu	\$200.00	
ta'u hono fitu hono fakahu atu	\$220.00	
ta'u hono valu hono fakahu atu	\$240.00	
ta'u hono hiva hono fakahu atu`	\$260.00	
ta'u hono hongofulu hono fakahu atu	\$280.00	
ta'u hono tahataha hono fakahu atu	\$300.00	
ta'u hono tahaua hono fakahu atu	\$320.00	
ta'u hono tahatolu hono fakahu atu	\$340.00	
ta'u hono tahafa hono fakahu atu	\$360.00	
Kapau 'e fakaloloa 'a e taimi, ki he ta'u taha takitaha	\$530.00	Foomu fika 3
Hokohoko 'o e ngaahi me'a	Lahi 'o e totongi	Foomu

10. Ngaahi totongi fakata'u ki he ngaahi Tohi fakamo'oni motolo 'aonga		
ta'u 'uluaki hono fakahu atu	\$ 55.00	
ta'u hono ua hono fakahu atu	\$ 60.00	
ta'u hono tolu hono fakahu atu	\$ 65.00	
ta'u hono fa hono fakahu atu	\$ 70.00	
ta'u hono nima hono fakahu atu	\$ 75.00	
ta'u hono ono hono fakahu atu	\$ 80.00	
11. Totongi makehe ki he totongi Tomui 'o e totongi fakata'u	\$ 55.00	
12. Kole ke fakaloloa 'a e taimi 'o ha peteni	\$275.00	
13. Kole ke 'oatu ha laiseni ta'ekouna'I	\$200.00	Foomu Fika 4
14. Kole ke liliu ha tohi kole peteni Ke hoko ko e tohi kole tohi Fakamo'oni motolo 'aonga pe Feliliu'aki	\$300.00	

Ngaahi Tisaini Ngaue'anga

15. Tohi kole ke lesisita	\$ 50.00	Foomu Fika 5
16. Fakatonutonu 'o e tohi kole 'I ha kole 'a e Failesisita	\$ 35.00	
17. Lesisita mo e totongi pulusi	\$ 60.00	
18. Totongi fakafo'ou:		
(a) 'uluaki fakafo'ou	\$ 50.00	
(b) Fakafo'ou hono ua	\$ 55.00	
19. Totongi makehe ki he totongi Tomui 'o e totongi fakafo'ou	\$ 50.00	

NGAAHI MAAKA

20. Totongi tohi kole:		
(a) Ki hono lesisita 'o ha maaka 'i ha kalasi 'e taha	\$100.00	

(b) Ki hono lesisita 'o ha maaka 'i he kalasi kehe takitaha	\$ 80.00	
21. Kole ki ha fakamatala 'o e ngaahi tu'unga 'o e tu'utu'uni 'a e Failesisita	\$ 60.00	
22. Fakahu atu 'o e fanongonongo ko Ha fakafepaki	\$ 90.00	Foomu Fika 8
23. Fakahu atu 'o e fakamatala ke fakafekiki'I	\$ 80.00	
24. Fakahu atu 'o e kole ke fai hano Fakamaau'I	\$ 75.00	
25. Totongi 'I he ngaahi hopo fakafepaki (ke Totongi 'e he tokotaha kole mo e taha Fakafepaki)	\$100.00	
26. Totongi lesisita	\$100.00	
27. Totongi fakafo'ou:		
(a) Ki ha maaka 'I he kalasi 'e taha	\$ 50.00	
(b) Ki ha maaka 'I he kalasi kehe Takitaha	\$ 50.00	
28. Totongi makehe ki he totongi Tomui 'o e totongi fakafo'ou	\$ 65.00	
29. Fakahu atu 'o e kole ke fakata'e'aonga'I 'o e maaka pe to'o 'a e maaka mei he Lesisita koe'uhi ko hano ta'e faka'aonga'i	\$100.00	

FAKALUKUFUA

30. Fakahu atu 'o e kole ke lekooti 'a e liliu 'I he taha 'oku 'o'ona	\$ 50.00	Foomu Fika 10
31. 'Oatu 'o e alepau laiseni ke lekooti	\$ 50.00	
32. Sivi 'o e Lesisita (ki he kuata kotoa pe 'o e Houa pe kongā 'o ia)	\$ 1.00	
33. Ngaahi tatau kuo fakamo'oni'I 'o e ngaahi Tohi ngaue	\$ 50.00	
34. Liliu 'I he tu'asila	\$ 10.00	
35. Fakahu atu 'o e kole ke fai hano fakamaau'I	\$100.00	

'OFISI 'O E FAILESISITA

TEPILE UA

NGAAHI FOOMU

Foomu Fika 1

LAO KI HE NGAARI KOLOA 'A E NGAARI NGAUE'ANGA
Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga

KE FOAKI HA PETENI PE TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA
(Tu'utu'uni 9)

Ki he: Failesisita	Ki he Ngaue Faka'ofisi	
	Ma'u 'a e Tohi Kole 'I he	:
	Ma'u 'a e totongi 'I he	:
	Fika 'o e Tohi Kole	:
	'Aho na'e fakahu atu ai 'a e	:
	Faile fakahinohino 'a e taha kole pe fakafofonga	:

'OKU KOLE 'E HE (FA'AHINGA) TAHA KOLE KE FOAKI HA PETENI PE
TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA 'I HE NGAARI FAKAIKIKI KO
'ENI:

I. HINGOA 'O E 'ILO FO'OU

II. (FA'AHINGA) TOKOTAHA TOHI KOLE

Hingoa:

Tu'asila:

Tangata'ifonua:

Fonua nofo'anga pe tefito'I feitu'u pisinisi

Fika Telefoni

Tu'asila Telekalafi:

Fika Teleki:

Fika Fesimili:

III. FAKAFOFONGA (Kapau 'oku fakafofonga'I 'a e taha kole 'e ha fakafofonga)

Hingoa:

Tu'asila:

Fika Telefoni:

IV. TAHA 'OKU 'A'ANA 'A E 'ILO FO'OU

Kapau ko e taha 'oku 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou 'oku 'ikai ko e taha kole

Hingoa:

Tu'asila:

Ko e fakamatala 'oku ne fakapapau'I 'a e ngaahi totonu 'a e taha kole 'oku 'oatu fakataha mo e Foomu ni

TOHI KOLE VAHEVAHE

Ko e tohi kole ni ko e tohi kole vahevahe 'Uluaki tohi kole Fika:

'Uluaki tohi kole Fika:

'Aho na'e fakaha atu ai 'a e 'uluaki tohi kole:

Tamate'I 'a e kupu ni kapau 'oku 'ikai ngaue'aki ki ai

VI. 'IKAI TALAKI FAKAHA HA 'ILO FO'OU KOE'UHI KO HA 'ILO TATAU
NA'E TOMU'A FAKAKAUKAU'I KIMU'A

Ko e ngaahi fakaikiiki 'o e fakaha 'oku hoko 'o 'ikai ke to e laka hake 'I he mahina 'e ono kimu'a 'a e 'aho fakahu atu pe 'aho 'oku fiema'u ki ai 'a e tohi kole lolotonga:

VII. FAKAHA 'O E MU'AKI TOTONU (kapau 'oku 'I ai)

(Ngaahi) Fonua na'e fakahu atu ai:	'Aho 'oku fakahu atu :
	Fika 'o e tohi kole :
	Faka'ilonga 'o e
	Fakalalakasi Peteni
	Fakavaha'apule'anga :

VIII. PUHA FAKALAHU

XI. LISI KE VAKAI'I

A. Ko e tohi kole ni 'oku 'I ai 'a e ngaahi me'a ni

1. Kole la'ipepa 'e
2. Fakamatala la'ipepa 'e
3. (ngaahi) 'eke la'ipepa 'e.....
4. Fakamatala fakama'opo'opo la'ipepa 'e.....
5. (ngaahi) fakatata la'ipepa 'e.....

Fakakatoa la'ipepa 'e

- B. Fakatata Fika 'o e ngaahi fakatata
(kapau 'oku 'i ai) 'oku fokotu'u ke 'oatu fakataha mo e fakamatala
fakama'opo'opo ke pulusi

X. (NGAAHI) FAKAMO'ONI HINGOA **

(KAU) Taha Tohi kole/Fakafofonga ('Aho)

- * Ngaue'aki 'eni kapau 'oku 'ikai lahi fe'unga ha taha 'o e ngaahi puha ke hiki ai 'a e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u ke 'oatu
- * Fakahaa'I 'a e ngaahi puha 'oku hoko atu 'I he puha ni 'aki honau mata'ifika faka-Loma mo e hingoa (fakaata: "II (KAU) TAHA TOHI KOLE (hokoatu)").
**Taipe'I 'a e (Ngaahi) hingoa 'I lalo 'I he (ngaahi) fakamo'oni hingoa pea fakahaa'i

XI. KE FAKAFONU 'E HE FAILEISISITA

1. 'Aho na'e ma'u ai 'a e ngaahi fakatonutonu pe fakahu atu tomui ai 'a e ngaahi tohi ngaue ke fakakakato 'a e tohi kole.
2. 'Aho na'e ma'u ai 'a e ngaahi totongi

Foomu Fika 2

'OFISI 'O E FAILESISITA

LAO KI HE NGAahi KOLOA 'A E NGAahi NGAUE'ANGA
Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga
(Tu'utu'uni 27)

(19) *Fonua

(12) PETENI/MOTOLO 'AONGA*

TOHI FAKAMO'ONI
FIKA 'O E PETENI: A

(11) Fika hono Pulusi:
(51) Fika Fakakalalalasi
Fakavaha'apule'anga

(21) Fika 'o e Tohi Kole:

(73) (Ngaahi) Hingoa 'o e
taha 'oku 'a'ana
(Kinautolu 'oku
'onautolu)

(22) 'Aho na'e fakahu atu ai:

(30) Mu'aki totonu:

(45) 'Aho hono pulusi:

(Ngaahi) tu'asila:

(72) (Ngaahi) hingoa 'o e
taha 'oku 'a'ana 'a e 'ilo
fo'ou (kinautolu 'oku
'anautolu).

(Ngaahi) Tu'asila:

(24) 'Aho 'e kamata ai 'a e foaki

(56) Ngaahi Tohi/Tohi Fakahinohino 'o e
mu'aki 'aati

(73) Hingoa 'o e Fakafofoga

Tu'asila:

(54) Hingoa:

(57) Fakamatala fakama'opo'opo ('aki 'a e ngaahi ta-fakatata mahino taha, kapau
'oku 'I ai)

Ngaahi me'a pe lau 'e tanaki atu ki ai:

- * Ko e ngaahi fika 'I loto 'I he ha'I kimu'a 'I he fakamatala ki he tohi ko e Ngaahi Fika ia kuo Tali Fakavaha'apule'anga ke 'ilo'I 'aki 'a e Fakamatala (ngaahi kouti INID) hange koi a 'oku faka'uhinga'I 'I he Tu'unga WIP ST.9, 'a ia ko e ngaahi fakamatala ki he tohi kehekehe 'a ia 'oku ha 'I he peesi 'uluaki 'o ha tohi peteni ta'e'ilo ki he lea 'oku ngaue'aki 'aki mo e ngaahi lao ki he ngaahi koloa 'a e ngaahi ngaue'anga 'oku ngaue'aki. Ko e lisi 'o e ngaahi 'uhinga'I lea 'o e fakamatala ki he tohi mo honau ngaahi kouti INID takitaha 'oku pulusi ia 'I he Toh 'a e Kautaha ki he Ngaahi Koloa Faka'atamai 'a Mamani (WIPO) 'I he Fakamatala mo e Tohi ki he Peteni.
- ** Tamate'I 'a ia 'oku 'ikai ngaue'aki ki ai.

Foomu Fika 3

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

**LAO KI HE NGAahi KOLOA ‘A E NGAahi NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 27)**

**TOHI FAKAMO’ONI ‘A HONO FOAKI ‘A E TOHI FAKAMO’ONI
PETENI/MOTOLO ‘AONGA**

Fakatatau ki he Kupu 12(2)(b) ‘o e Lao ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga, ‘oku fakamo’oni’I heni kuo foaki ha tohi fakamo’oni peteni/motolo ‘aonga* fikakia:

(Ngaahi) Hingoa:

(Ngaahi) Tu’asila:

‘i he(‘aho), fekau’aki mo ha ‘ilo fo’ou ‘oku ha ‘I ha tohi kole ki he tohi fakamo’oni ‘a e peteni/motolo ‘aonga koi a* ‘a ia ‘oku ‘I ai hono:

‘Aho na’e fakahu atu ai:
Mu’aki ‘Aho:

ko ha fa’u fo’ou ma’a e:

‘I he ‘aho mahina ‘o19

.....

Failesisita

*Tamate’i e me’a ‘oku ‘ikai ngaue’aki ki ai

Foomu Fika 4

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 30)

KOLE KE FOAKI HA LAISENI FAKAKOUNA’I KOE’UHI KO E
TA’ENGAUE PE ‘IKAI HA NGAUE FE’UNGA

Ki he: Faileisisita

Ki he Ngaue Faka’ofisi
Ma’u ‘a e Tohi kole:
Ma’u ‘a e Totongi ‘I he:
Faile fakahinohino ‘a e taha kole
Pe fakafofonga

I. KO E ME’A ‘I HE:

Fika Peteni:
Fika ‘o e Tohi Fakamo’oni
Motolo ‘Aonga

‘Aho Foaki:

II. (KAU) TOKOTAHA TOHI KOLE

Hingoa:
Tu’asila:
Tangata’ifonua:
Fonua nofo’anga pe tefito’I feitu’u pisinisi:
Country of residence or principal place of business
Fika Telefoni: Tu’asila Telekalafi: Fika Teleki Fika Fesimili

III. KOLE

‘Oku kole heni ‘e he (kau) tokotaha kole ‘I ‘olunga ki he Failesaisita, fekau’aki mo e tohi fakamo’oni peteni/motolo ‘aonga ‘a ia ‘oku ha atu ‘I ‘olunga, ke foaki ha laiseni fakakouna’I ‘oku ha ‘I he kupu 15 ‘o e Lao ki he Ngaahi Koloa ‘a e ngaahi Ngaue’anga ‘o fakatatau ki he ngaahi fokotu’u pe ngaahi ‘uhinga ‘oku ha atu ‘I lalo.

IV. NGA AHI TU’UNGA KUO FOKOTU’U

Lahi mo e ngaahi tu’utu’uni ki hono totongi ‘o e vahe:
Ngaahi tu’unga ki hono faka’aonga’I ‘o e ‘ilo fo’ou:
Ngaahi me’a kehe

V. NGA AHI MO’ONI’I ME’A ‘OKU NE FAKATONUHIA’I HONO FOAKI

- VI. FAKAMATALA KEHE
- VII. (NGAAHI) FAKAMO'ONI HINGOA ***.....
(KAU) Taha tohi kole/Fakafofonga ('Aho)

- * Tamate'I 'a e me'a 'oku 'ikai ngaue'aki ki ai
- ** Ko e ngaahi me'a 'eni 'oku 'oatu fakataha mo e Foomu ni
Fakamo'oni *kuo ma'u 'e he taha 'oku 'a'ana 'a e peteni/tohi fakamo'oni
motolo 'aonga ha kole mei he taha kole ke ma'u ha laiseni ka 'oku 'ikai lava
'e he taha kole ke ma'u 'a e laiseni koi a 'I ha ngaahi tu'unga fe'unga pea 'I
loto 'I ha taimi fe'unga, 'a e palani 'oku loto 'a e taha ke ne ngaue'I ai 'a e
fo'I 'ilo fo'ou, kau ai 'a e fakamo'oni 'oku ne ma'u 'a e poto ke fakahoko
ia. Me'a kehe (fakamahino'i):
- *** Taipe'I 'a e (ngaahi) hingoa 'I lalo 'I he (ngaahi) fakamo'oni hingoa pea
fakaha ai pe ko e taha kole pe ko e fakafofonga.

Foomu fika 5

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

LAO KI HE NGA AHI KOLOA ‘A E NGA AHI NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 34)

TOHI KOLE LESISITA ‘O HA TISAINI NGAUE’ANGA

Ki he : Failesisita

Ki he Ngaue Faka’ofisi:

Ma’u ‘a e Tohi Kole ‘I he:

Ma’u ‘a e Totongi ‘I he:

Fika ‘o e Tohi Kole:

‘aho na’e fakahu atu ai:

Faile fakahinohino ‘a e taha kole
pe fakafofonga:

**KO E KOLE ‘A E (KAU) TOKOTAHA TOHI KOLE KE LESISITA ‘A E TISAINI
NGAUE’ANGA FEKAU’AKI MO E NGA AHI ME’A KO ‘ENI:**

I. (KAU) TOKOTAHA TOHI KOLE

Hingoa:

Tu’asila:

Tangata’ifonua:

Fonua nofo’anga pe tefito’I feitu’u pisinisi:

Fika Telefoni:

Tu’asila Telekalafi

Fika Teleki:

Fika Fesimili:

II. FAKAFOFONGA (‘Okapau ‘oku fakafofonga’I ‘e ha taha ‘a e tokotaha tohi kole)

Hingoa:

Tu’asila:

Fika Telefoni:

III. TOKOTAHA FA’U (tokotaha tohi kole)

‘Okapau ko e tokotaha fa’u ‘oku ‘ikai ko ha tokotaha tohi kole

Hingoa

Tu’asila

‘Uhinga lelei ki he tohi kole

**IV FAKATATA ‘O E TISAINI NGAUE’ANGA, SIPINGA (tatau ‘e fa ‘o e ngaahi ta
matu’aki mahino, ngaahi fakatata pe ngaahi ta fakatata takitaha)**

- V. NGAahi KOLOA (fakaha e ngaahi koloa 'oku 'ai ke ngaue'aki ai 'a e ngaahi tisaini ngaue'anga
- VI. MU'AKI 'EKE
Fonua: 'Aho na'e fakahu atu ai:
Fika 'o e Tohi Kole:
- VII. PUHA FAKALAHl*
- VIII. (NGAAHI) FAKAMO'ONI HINGOA**
(Tokotaha tohi kole/Fakafofonga ('Aho)

* Ngaue'aki 'eni kapau 'oku 'ikai lahi fe'unga ha taha 'o e ngaahi puha ke hiki ai 'a e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u ke 'oatu

Fakahaa'I 'a e ngaahi puha 'oku hoko atu 'I he puha ni 'aki honau mata'ifika faka-Loma mo e hingoa (fakatata: "II (KAU) TAHA TOHI KOLE (hokoatu)").

** Taipe'I 'a e (ngaahi) hingoa 'I lalo 'I he (ngaahi) fakamo'oni hingoa pea fakahaa'I ai pe ko e taha kole pe fakafofonga.

KE FAKAFONU 'E HE FAILESISITA

1. 'Aho na'e ma'u ai 'a e tohi kole:
2. 'Aho na'e ma'u ai ha ngaahi fakatonutonu pe ko ha ngaahi tohi na'e toki fakahu atu 'o fakakakato'aki 'a e tohi kole:
3. 'Aho na'e ma'u ai 'a e ngaahi totongi:

Foomu Fika 6

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

LAO KI HE NGAACHI KOLOA ‘A E NGAACHI NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 37)

TOHI FAKAMO’ONI LESISITA ‘O HA TISAINI NGAUE’ANGA

Fakatatau ki he Kupu 23(4) ‘o e Lao ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga, ‘oku fakamo’oni ‘I heni ko ha fa’u fakangaue’anga ‘oku ne ma’u ‘a e fika lesisita ko ekuo lesisita ‘I he hingoa ‘o

(Ngaahi) Hingoa:

(Ngaahi) Tu’asila:

‘I he ‘ahofekau’aki mo ha tisaini ngaue fakaha ‘I ha tohi kole ki hono lesisita ‘o e tisaini ngaue’anga koi a, ‘a ia ‘oku ‘I ai hono:

‘Aho na’e fakahu atu ai:

Mu’aki ‘Aho:

Ko ha tisaini ngaue’anga ma’a e
(ngaahi koloa)

fa’u ‘e:

Hingoa:

Tu’asila:

‘Oku fiema’u ke fakakau ‘I he tohi fakamo’oni ni ha tatau ‘a hono to e fa’u ‘o e tisaini ngaue’anga.

‘Aho ‘o e mahina 19

.....
Failesisita

Foomu Fika 7

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

**LAO KI HE NGAahi KOLOA ‘A E NGAahi NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 40)**

TOHI KOLE KI HONO LESISITA ‘O HA MAAKA

Ki he : Failesisita

Ki he ngaue Faka’ofisi
Ma’u ‘a e Tohi Kole ‘i he :
Ma’u ‘a e Totongi ‘I he :
Fika ‘o e Tohi Kole :
‘Aho na’e fakahu atu ai :
Faile fakahinohino ‘a e
Taha kole pe fakafongonga :

**KO E KOLE ‘A E (KAU) TOKOTAHA TOHI KOLE KE LESISITA HA MAAKA
FEKAU’AKI MO E NGAahi ME’A NI:**

I. (KAU) TOKOTAHA TOHI KOLE

Hingoa:
Tu’asila:
Tangata’ifonua:
Fonua nofo’anga pe tefito’I feitu’u pisinisi
Fika Telefoni: Tu’asila Telekalafi: Fika Teleki: Fika
Fesimili:

II. FAKAFOFONGA (Kapau ‘oku fakafongonga’I ‘a e tokotaha tohi kole ‘e ha taha)

Hingoa:
Tu’asila:
Fika Telefoni:

**III. MAAKA FAKALUKUFIA (fakapipiki ‘a e ngaahi tu’unga ‘oku ne pule’I hono
ngaue’aki)**

Ko e tohi kole ni ki ha lesisita ‘oku fekau’aki ia mo ha maaka fakalukufua ‘oku
kau heni ‘a e ngaahi tu’unga ‘oku ne pule’I ‘a hono ngaue’aki ‘o ha maaka
fakalukufua

IV. TO E HIKITATAU ‘O E MAAKA: (tatau ‘e tolu)

V. NGAahi KALASI (Fakalalakasi Fakavaha 'apule'anga)

VI. MU'AKI 'EKE (kapau 'oku 'I ai) 'e pehe ni:

Fonua: 'Aho na'e fakahu atu ai:
Fika 'o e Tohi Kole

VII. FAKAMATALA KEHE ('oku 'oatu fakataha mo e Foomu ni):

VIII. (NGAAHI) FAKAMO'ONI

HINGOA*
(Kau) Taha Tohi Kole/Fakafofonga (Aho)

* Taie'I 'a e (ngaahi) hingoa 'I lalo 'I he (ngaahi) fakamo'oni hingoa pea fakahaa'I ai pe ko e taha kole pe fakafofonga.

Foomu Fika 8

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

**LAO KI HE NGAahi KOLOA ‘A E NGAahi NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 50)**

TOHI FAKAHA ‘O E FAKAFEPAKI KI HE LESISITA ‘O HA MAAKA

Ki he : Failesisita

Ki he Ngaue Faka’ofisi
Ma’u ‘a e Fanongonongo ‘I he:
Fika ‘o e Faile:

Ko e me’a ‘I he tohi kole fikaki hono Lesisita ‘o ha Maaka

Ko au/Ko kimautolu*.

‘o

‘oku fakaha heni ‘eku/’emau taumu’a ke fakafepaki’I ‘a hono lesisita ‘o e maaka ‘oku ha atu
‘I ‘olunga ‘a ia na’e pulusi ki he (ngaahi) kalasi ‘I he Kasete ‘o e ‘aho
.....Fika....., Peesi.....

Ko e ngaahi ‘uhinga ki e fakafepaki ni ‘oku pehe ni: **

Hingoa ‘o e Fakafofonga (kapau ‘oku ‘I ai):

Tu’asila ‘o e Fakafofonga.

(Ngaahi) Fakamo’oni Hingoa, ***.....
(Kau) Fakafepaki/Fakafofonga) (‘Aho)

- * Tamate’I ‘a e me’a ‘oku ‘ikai hano felave’i
- ** Hoko atu ‘I ha la’ipepa kehe kapau ‘oku si’isi’I ‘a e puha ‘oku tukuatu
- *** Taipe’I ‘a e (ngaahi) hingoa ‘oku fakamo’oni pea fakaha pe ko ha kau fakafepaki pe kau fakafofonga.

Foomu Fika 9

‘OFISI ‘O E FAILEISISITA

LAO KI HE NGAahi KOLOA ‘A E NGAahi NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga
(Tu’utu’uni 51)

TOHI FAKAMO’ONI LESISITA ‘O E MAAKA

Fakatatau ki he kupu 18(8) ‘o e Lao ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga, ko e maaka
‘oku ha ‘I ‘olunga (‘a ia ko ha maaka fakalukufua) kuo lesisita ia ‘I he fika Lesisita ko
e.....

Mei he ‘i he (ngaahi) kalasi).....
(‘Aho)

Fekau’aki mo e

‘Aho..... ‘o e mahino ko 19

.....
Failesisita

Ko e lesisita ko ‘eni ki he ta’u ‘e hongofulu mei he ‘uluaki ‘aho ‘oku ha ‘I ‘olunga pea ‘e
lava p eke fakafo’ou fakata’u hongofulu. Ko e tohi fakamo’oni ko ‘eni ‘e ‘ikai ke ngaue’aki
ki ha ngaahi ngaue fakalao pe ki hano ma’u ‘aki ha lesisita ‘I muli.

Foomu Fika 10

‘OFISI ‘A E FAILEISISITA

LAO KI HE NGAahi KOLOA ‘A E NGAahi NGAUE’ANGA
Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Koloa ‘a e Ngaahi Ngaue’anga

LEKOOTI ‘O HA LILIU KI HE TAHA ‘OKU NE MA’U

Ki he Ngaue Faka’ofisi:
Ma’u ‘I he:

Ki he : Failesisita

I. KO E ME’A ‘I HE:

Fika ‘o e Tohi Kole Peteni ‘Aho na’e fakahu atu ai;

Tohi Kole ki he Motolo ‘Aonga
Fika Tohi Fakamo’oni: ‘Aho na’e fakahu atu ai:

Tohi kole ki hono lesisita ‘o ha
Tisaini Ngaue’anga Fika: ‘Aho na’e fakahu atu ai:

Tohi kole ki hono lesisita ‘o ha
Maaka Fika: ‘Aho na’e fakahu atu ai:

Fika ‘o e Peteni: ‘Aho na’e foaki ai:

Fika ‘o e tohi fakamo’oni Motolo
‘aonga: ‘Aho na’e foaki ai:

Fika ‘o e tisaini ngaue’anga: ‘Aho ‘o e Lesisita:

Fika ‘o e Maaka: ‘Aho ‘o e Lesisita:

II. (KAU) TOHI KOLE / (KAU) TAHA ‘OKU ‘A’ANA*

(Ngaahi) Hingoa:

(Ngaahi) Tu’asila:

III. 'Oku kole heni ki he Failesisita ke lekooti 'a e liliu ki he taha 'oku ne ma'u 'a e me'a 'oku ha 'I 'olunga. Ko e (kau) tokotaha 'oku ne ma'u * 'oku ha atu hono/honau hingoa 'I 'olunga. Ko e (kau) tokotaha tohi kole fo'ou/(kau) taha fo'ou 'oku ne ma'u * 'oku ha atu hono/honau hingoa 'I 'olunga.

IV. (KAU) TAHA TOHI KOLE FO'OU/(KAU) TAHA FO'OU 'OKU NE MA'U
(Ngaahi) Hingoa:

(Ngaahi) Tu'asila:

Tu'asila ki he fetu'utaki

Tangata'ifonua

Fonua nofo'anga pe tefito'I feitu'u pisinisi:

Fika Telefoni: Tu'asila Telekalafi: Fika Teleki: Fika Fesimili:

* Tamate'I 'a e me'a 'oku 'ikai ha'ane felave'i

** Fakaha 'a e tohi kole pe hingoa

V. NGAAHI FAKAMATALA KEHE ('ofisinale pe tatau kuo fakamo'oni'I 'o e liliu ki he taha 'oku ne ma'u)

Ko e ngaahi me'a eni 'oku kau atu 'I he Foomu ni:

(i) ko e 'ofisinale pe tatau kuo fakamo'oni'I 'a e tohi 'oku ne fakamo'oni'I ha liliu ki he taha 'oku ne ma'u 'oku fakamo'oni hingoa ki ai pe ma'a e ni'ihii 'oku nau kau ki he alepau ngaue.

(kau) Taha tohi kole foou/
.....

('Aho)
.....

TEPILE TOLU

(Tu'utu'uni 39)

FAKAKALAKALASI FAKAVAHA'APULE'ANGA**LISI 'O E NGAahi KALASI 'O E NGAahi KOLOA MO E KAUTAHA****Ngaahi Koloa**

- Kalasi 1. Ngaahi kemikale 'oku ngaue'aki 'I he ngaue'anga, sainisi mo e faita, pehe ki he ngoue, ngoue fua'I'akau mo e vaotata, ngaahi lesini ngaohi te'eki ngaue'I, ngaahi pelesitiki te'eki ngaue'I, ngaahi me'a fakalelei kekeleke fakaenatula, ngaahi me'a tamate afi, ngaahi me'a fakafefeka mo sota, ngaahi kemikale ki hono fakatolonga e me'akai, ngaahi me'a fakalanu, ngaahi me'a fakapipiki 'oku ngaue'aki 'I he ngaue'anga.
- Kalasi 2. Ngaahi vali, ngaahi vanisi, ngaahi me'a fakangingila, ngaahi me'a ki hono fakatolonga 'a e ukamea ke 'oua 'e 'ume'umea pea pehe ki he popo 'a e papa, fakalanu, ngaahi motani, ngaahi lesisi fakanatula, ngaahi pauta mo foila metale ki he kau vali, teuteu fale, kau faipaaki mo e kau tavalivali.
- Kalasi 3. Ngaahi me'a fakahinehina tupenu mo e ngaahi me'a kehe ki he fo, ngaahi me'a fufulu, fakangingila, ngaahi me'a fakatokalelei mo fakangingila, ngaahi koa kaukau, ngaahi me'a fakanamukakala ki he sino, ngaahi lolo fakamatamatalelei, ngaahi me'a 'oku ngaohi ki he valivali mo e ngaahi me'a teuteu ki he sino, ngaahi kilimi ki he 'ulu, kilimi fufulu nifo.
- Kalasi 4. Ngaahi lolo 'oku ngaue'aki 'e he ngaahi ngaue'anga, me'a fakangingila.
- Kalasi 5. Ngaahi me'a hu'I vai, fakafu'I'akau faito'o, faito'o 'o e fanga monumanu, tauhi e ma'a, ngaahi me'afakaholosino fakafaito'o, me'akai pepepe, ngaahi palasitaa, naunau faito'o lavea, naunau ki he nifo, me'a fakangingila nifo, faito'o tamate siemu, faito'o ke faka'auha 'aki 'a e vemini, me'a tamate fangikasi, me'a tamate vao.
- Kalasi 6. Ngaahi metale angamaheni mo honau ngaahi 'aloi, ngaahi naunau langa metale, ngaahi fale metale kuo ngaohi ke took fokotu'u, ngaahi naunau metale ki he halanga lelue, ngaahi keipolo mo metale angamaheni, 'aionemongikelio (ironmongeryu), ngaahi me'angaue metale iiki, ngaahi paipa mo e ngaahi tiupi e ngaahi uaea 'o e metale, ngaahi seifi, ngaahi koloa

- 'oku ngaohi mei he metale angamaheni 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, 'oa (ores).
- Kalasi 7. Ngaahi misini mo e ngaahi me'angaue misini, (tukukehe e ngaahi me'alele 'uta), ngaahi me'a hoko mo e ngaahi leta misini (tukukehe e ngaahi me'alele 'uta) ngaahi me'angaue ki he ngoue 'inikupeita ki he fo'imoa.
- Kalasi 8. Ngaahi me'angaue nima ('oku ngaue'aki e nima), naunau tu'usi; me'a fa'o'anga me'angaue 'I he tafa'aki, ngaahi tele.
- Kalasi 9. Ngaahi Naunau fakasaienisi, folau tahi, savea, 'uhila, ngaahi me'a faita 'ata, ngaahi me'a faita hele'uhila, ngaahi naunau ki he sio, ngaahi me'a fua mamafa, faka'ilonga, sivi (tokanga'I ngaue), fakahaofi mo'ui mo faiako, ngaahi me'a hiki ongo, ngaahi me'a fakamafola mo fa'u ongo mo 'imisi, ngaahi me'a 'oku ne puke ha fakamatala fakamakinito, ngaahi tisi hiki ongo, ngaahi misini fakatau 'otometiki mo e ngaahi kongokonga 'o e ngaahi misini 'oku fakamo'ui 'aki 'a e silini maka; ngaahi misini tanaki pa'anga, ngaahi misini tanaki fika, me'a ngaue 'oku ne sivi 'a e fakamatala mo e ngaahi komipiuta, ngaahi me'a tamate afi.
- Kalasi 10. Ngaahi naunau mo misiniki he tafa, faito'o, faito'o nifo, faito'o e fanga manu, ngaahi nima mo va'e loi, ngaahi fo'I mata mo e nifo, ngaahi naunau faito'o hui, ngaahi naunau tuitui fakafaito'o.
- Kalasi 11. Ngaahi misini ki he maama, fakamafana, fakamo'ui mao, ngaohi me'akai, 'aisi, fakamomoa, takai e 'ea, ma'u'anga vai mo e tauhi e ma'a.
- Kalasi 12. Ngaahi me'alele, ngaahi misini ki he lele 'I 'uta pe 'I tahi.
- Kalasi 13. Ngaahi me'afana, mahafu mo e misaila; ngaahi pomu, ngaahi 'one.
- Kalasi 14. Ngaahi metale mahu'inga mo e ngaahi 'atikolo 'o ia mo e ngaahi koloa 'oku kofukofu'aki 'a e metale mahu'inga 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, siueli, ngaahi maka mahu'inga, ngaahi naunau tala taimi.
- Kalasi 15. Ngaahi me'alea.
- Kalasi 16. Pepa, kaatipooti mo e ngaahi koloa 'oku ngaohi mei ai, 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi koloa kehe, ngaahi me'a kuo paaki, ngaahi me'a fakatahataha tohi, ngaahi ta, ngaahi naunau faka'ofisi, ngaahi me'a fakapipiki ki he ngaahi naunau faka'ofisi pe ngaue faka'api, ngaahi naunau ki he kau tavalivali, ngaahi polosi vali, ngaahi taipe mo e ngaahi naunau faka'ofisi (tukukehe 'a

e ngaahi naunau fale), ngaahi naunau fakahinohino mo fakafaiako (tukukehe ki he misini), ngaahi naunau pelesitiki fa'o'anga ('ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe), pele va'inga, taife 'a e kau faipaaki, poloka paaki.

- Kalasi 17. Pepa, kuta-pesa, kamu, 'asipesitosi, maika mo e ngaahi koloa 'oku ngaohi mei he ngaahi me'a pehe 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, ngaahi pelesitiki fo kovi ke ngaue'aki ke ngaohi me'a, ngaahi naunau fa'o'anga, ta'ofi mo kofu, ngaahi paipa 'oku malava ke piko'I, 'ikai ke ngaohi mei he metale.
- Kalasi 18. Leta mo e ngaahi leta loi, mo e ngaahi koloa 'oku ngaohi mei he ngaahi me'a ko ia ka 'oku 'ikai ken au kau 'I he ngaahi kalasi kehe, ngaahi kili'I manu kei fo'ou, kili 'o e ngaahi manu lalahi, ngaahi puha mo kato fa'o'anga vala, ngaahi fakamalu, ngaahi fakamalu la'a mo e ngaahi tokotoko, ngaahiu uipi, teuteu hoosi mo e nofo'a.
- Kalasi 19. Ngaahi naunau langa ('ikai metale), ngaahi paipa fefeka ki he langa 'ikai ngaohi mei he metale, 'esifoti, valita mo e pitumeni, ngaahi fale 'ikai ngaohi mei he metale 'oku 'osi ngaohi ke toki fokotu'u, ngaahi maka fakamanatu 'ikai metale.
- Kalasi 20. Ngaahi naunau fale, ngaahi sio'ata teuteu, ngaahi 'esia ta, ngaahi koloa pepa ('ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe), 'umosi, kuta, kofe, uika, me'atui, hui, nifo'I 'elefanite, nge'esi fingota, 'amipa, tofe, miasikamu (meerscham) mo e ngaahi me'a 'oku ala fakafetongi e ngaahi me'a koi a, pe pelesitiki.
- Kalasi 21. Ngaahi naunau ki fale peito mo e ngaahi koniteina ('ikai ngaohi pe kofukofu'aki e metale mahu'inga), ngaahi helu mo e oma, ngaahi polosi (tukukehe e ngaahi posisi vali), ngaahi me'a 'oku ngaohi mei ai 'a e polosi, ngaahi 'atikolo fufulu, sitilo, sio'ata te'eki ngaue'aki pe 'osi kamata ngaue'aki (tukukehe e sio'ata 'oku ngaue'aki 'I he langa fale), ngaahi naunau sio'ata, ngaahi naunau (porcelain) mo e ngaohi mei he kelekele 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe.
- Kalasi 22. Ngaahi maea, afo, kupenga, teniti, tupenu fakamalumu, tapoleni, la, tangai mo e kato ('ikai ke kau 'I he ngaahi kalasi kehe), ngaahi me'a fakamolulu (tukukehe e ngaahi me'a lap ape pelesitiki), ngaahi naunau ngaohi mei ai e tupenu te'eki ngaohi.
- Kalasi 23. Filo mo e filo lalanga tupenu.

- Kalasi 24. Tupenu mo e ngaahi koloa tupenu, 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, ngaahi 'ufi'ufi tepile mo mohenga.
- Kalasi 25. Koloa vala, fa'ahinga me'a ke tui 'I he va'e, fa'ahinga me'a k etui 'I he 'ulu.
- Kalasi 26. Leisi, tuitui fakasanisani, ngaahi lipine mo e ngaahi maea 'osi fi, ngaahi fakama'u, ngaahi huka mo e 'eisi, ngaahi pine mo e hui, ngaahi matala'I'akau loi.
- Kalasi 27. Ngaahi kapeti, ngaahi me'a faliki kehe mei he fala, fala, linoliume mo e ngaahi me'a faliki fale, ngaahi me'a teuteu fale ('ikai tupenu).
- Kalasi 28. Ngaahi keimi mo e ngaahi me'ava'inga; ngaahi naunau sipoti mo fakamalohisino 'oku 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, ngaahi teuteu ki he 'akau Kilisimasi.
- Kalasi 29. 'Ika, kakano'I manu, fanga moa mo e keimi, ngaahi me'a mei he kakano'I manu, ngaahi fo'I'akau mo vesitapolo 'osi fakamomoa mo fakatolonga, ngaahi seli mo e siamu, ngaahi fo'imoa, hu'akau mo e ngaahi koloa ngaohi mei he hu'akau, ngaahi lolo mo ngako kai, lolo ki he salati, ngaahi me'akai 'osi fakatolonga.
- Kalasi 30. Kofi, ti, koko, suka, laise, manioke, sako, kofi ngaohi, mahoa'a mo e ngaahi me'a ngaohi mei he siliolo, ma, pasitili mo e lole, 'aisipoloka, huhu'a'I hone, tilikolo, 'isite, pauta ta'o, masima, masitati, vinika, ngaahi soosi (tukukehe e ngaahi lolo ki he salati), ngaahi sipaisi, 'aisi.
- Kalasi 31. Ngaahi koloa mei he ngoue, fua'I'akau mo e vaota mo e kalasi kehekehe 'o e uita 'ikai kau 'I he ngaahi kalasi kehe, ngaahi manu mo'ui, ngaahi fua'I'akau mo e vesitapolo kei fo'ou, ngaahi tenga'I'akau, 'akau mo matala'I'akau fakanatula, ngaahi me'akai ki he fanga manu, molo.
- Kalasi 32. Ngaahi pia, vai minulolo mo e ngaahi inu ta'ekavamalohi, ngaahi inu ngaohi mei he fua'I'akau mo e huhu'a'I fua'I'akau, vai melie mo e ngaahi me'a kehe ki he ngaahi inu.
- Kalasi 33. Ngaahi inu kavamalohi (tukukehe e pia).
- Kalasi 34. Tapaka, ngaahi me'a ki he ifi, ngaahi masi.
- Kalasi 35. Tu'uaki mo e pisinisi.

- Kalasi 36. Malu'I mo e fakapa'anga.
Kalasi 37. Langa mo e monomono.
Kalasi 38. Fetu'utaki.
Kalasi 39. Fefononga'aki mo e tauhi'anga.
Kalasi 40. Naunau Faito'o.
Kalasi 41. Ako mo e fakafiefia.
Kalasi 42. Ngaahi me'a kehekehe.